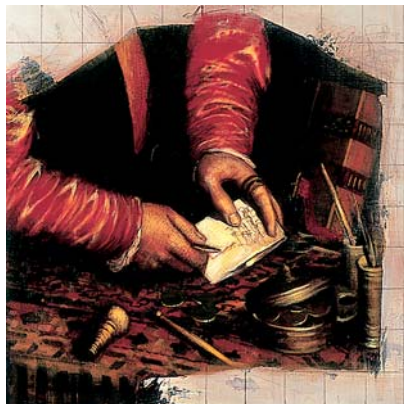
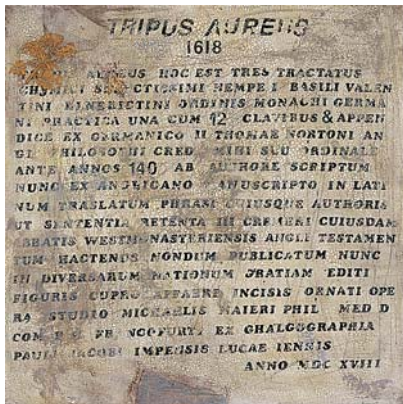

ANNA ZASOVA
ALEKSEJS MELIHOVS

LATVIJAS DARBA TIRGUS ELASTĪBAS NOVĒRTĒJUMS

ANNA ZASOVA
ALEKSEJS MEĻIHOVS

**LATVIJAS DARBA TIRGUS
ELASTĪBAS NOVĒRTĒJUMS**

KOPSAVILKUMS

Pievienošanās ES un mērķtiecīgā, uz pilntiesīgu dalību EMS vērstā politika aktualizējusi Latvijas darba tirgus dziļas izpētes nepieciešamību. Elastīgs darba tirgus ir viens no galvenajiem instrumentiem, kas pieejami vienotās valūtas telpas valstij, lai izvairītos no asimetrisko šoku negatīvās ietekmes. Darba tirgus elastība noteiks to, cik efektīvi attīstīsies tautsaimniecība pēc Latvijas pievienošanās eiro zonai. Pētījumā analizēta Latvijas darba tirgus elastība, aplūkojot darba tirgus rādītāju dinamiku un vērtējot institucionālo vidi.

Atslēgvārdi: *darba tirgus elastība, algu elastība, institucionālā vide*

JEL klasifikācija: *C22, E24, J20, J50, R23*

Pētījumā izteiktie secinājumi atspoguļo autoru – Latvijas Bankas Monetārās politikas pārvaldes darbinieku – viedokli, un autori uzņemas atbildību par iespējamām pieļautajām neprecizitātēm.

© Latvijas Banka, 2005

Pārpublicējot obligāta avota norāde.

Vāka dizainam izmantots Frančeskas Kirkes gleznas "Alķīmija" fragments.

ISBN 9984–676–77–3

SATURS

Ievads	4
1. Darba tirgus elastības koncepcija un tās novērtējums	5
2. Latvijas darba tirgus attīstība ekonomiskās pārveides periodā	9
3. Latvijas darbaspēka kvalitatīvais raksturojums	13
3.1. Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji	13
3.2. Nodarbinātība	15
3.3. Bezdarbs	17
4. Latvijas darba tirgus elastības analīze	22
4.1. Institucionālā vide	22
4.1.1. Nodokļu slogs	24
4.1.2. Minimālā mēneša darba alga	25
4.1.3. Darba laiks	27
4.1.4. Darba aizsardzība	29
4.1.5. Arodbiedrības	30
4.1.6. Aktīvā nodarbinātības politika	31
4.1.7. Pasīvā nodarbinātības politika	33
4.2. Algu elastība	34
4.2.1. Reālās algas dinamikas un nozaru pievienotās vērtības un darba ražīguma pārmaiņu sakarība	35
4.2.2. Algu struktūra Latvijas tautsaimniecības nozaru dalījumā	39
4.2.3. Algu elastības ekonometriskais novērtējums	44
Secinājumi	50
Pielikumi	51
Literatūra	57

SAĪSINĀJUMI

CSP – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde
EMS – Ekonomikas un monetārā savienība
ES – Eiropas Savienība
ES10 valstis – valstis, kuras pievienojās ES 2004. gada 1. maijā
ES15 valstis – valstis, kuras ietilpa ES pirms 2004. gada 1. maija
ES25 valstis – valstis pēc ES paplašināšanās 2004. gada 1. maijā
ESF – Eiropas Sociālais fonds
Eurostat – Eiropas Kopienų Statistikas birojs (*Statistical Office of the European Communities*)
IKP – iekšzemes kopprodukts

LBAS – Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība
n/a – nav nosakāms
NACE – Eiropas Kopienų ekonomiskās darbības statistiskā klasifikācija (*Statistical Classification of Economic Activities in the European Community*)
NVA – Nodarbinātības valsts aģentūra
OECD – Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organisation for Economic Co-operation and Development*)
OVT teorija – optimālās valūtas telpas teorija (*Theory of Optimum Currency Area*)
PPS – pirktspējas paritātes standarti
SVF – Starptautiskais Valūtas fonds
VAR – vektoru autoregresija

IEVADS

Pievienošanās ES un mērķtiecīgā, uz pilntiesīgu dalību EMS vērstā politika aktualizējusi Latvijas darba tirgus dziļas izpētes nepieciešamību. Elastīgs darba tirgus ir viens no galvenajiem instrumentiem, kas pieejams vienotās valūtas telpas valstij, lai izvairītos no asimetrisko šoku negatīvās ietekmes. Darba tirgus elastība noteiks to, cik efektīvi attīstīsies tautsaimniecība pēc Latvijas iekļaušanās eiro zonā.

Pētījumā analizēta Latvijas darba tirgus elastība, aplūkojot darba tirgus rādītāju dinamiku un vērtējot institucionālo vidi.

Pētījuma 1. nodaļā sniegts teorētisks skaidrojums par darba tirgus nozīmi asimetrisko šoku absorbēšanā vienotās valūtas telpā un izklāstītas darba tirgus elastības novērtēšanas metodes. 2. un 3. nodaļā aplūkota Latvijas darba tirgus attīstība ekonomiskās pārveides periodā un sniegta darbaspēka kvalitatīvais raksturojums. 4. nodaļa veltīta tirgus regulējošās institucionālās vides un algu elastības analīzei. Noslēgumā apkopoti galvenie secinājumi par Latvijas darba tirgus elastības pakāpi.

1. DARBA TIRGUS ELASTĪBAS KONCEPCIJA UN TĀS NOVĒRTĒJUMS

Analizējot EMS, ekonomisti visbiežāk pamatojas uz OVT teoriju, ko 1961. gadā izvirzīja R. Mandels (*R. Mundell*). Kopš tā laika šī teorija būtiski attīstījusies, taču galvenā ideja nav mainījusies – vienotās valūtas telpa ir optimāla, ja tajā darbojas mehānismi, kas nodrošina tautsaimniecības pielāgošanos asimetriskajam šokam, t.i., šokam, kas dažādi ietekmē atsevišķas valstis vai reģionus.

Viens no mehānismiem, kas nodrošina tautsaimniecības pielāgošanos asimetriskajam šokam, ir valūtas kurss. Vienotās valūtas telpā šis mehānisms nav pieejams, ņemot vērā tās būtību, tāpēc jābūt mehānismiem, kas varētu to aizstāt. OVT teorija apraksta alternatīvus mehānismus šoku pārvarēšanai.

Sākumā R. Mandels kā galvenos mehānismus piedāvāja algu elastību un darbaspēka mobilitāti.(35) Viņa teoriju ar kapitāla mobilitātes un tautsaimniecības atvērtības kritēriju papildināja R. I. Makinons (*R. I. McKinnon*) (34), bet ar ražošanas diversifikācijas kritēriju – P. B. Kenens (*P. B. Kenen*). (26) R. I. Makinons akcentēja to, ka valstī ar atvērtu tautsaimniecību valūtas kursa mehānisms kļūst neefektīvs (devalvācija neizbēgami izraisa inflācijas pieaugumu importa cenu kāpuma dēļ) un tādai valstij nav vērts īstenot neatkarīgu valūtas kursa politiku, bet jānodrošina citu mehānismu darbība šoku absorbēšanai. Savukārt P. B. Kenens uzskatīja, ka ražošanas koncentrācija kādā noteiktā sektorā palielina gaidāmo risku un šoka radītos zaudējumus, ja tas skars šā sektora attīstību. Tādējādi – jo mazāka ir ražošanas diversifikācija, jo valsts nepiemērotāka dalībai vienotās valūtas telpā.

Tāpēc galvenie OVT teorijas kritēriji ir šādi:

- darba tirgū – algu elastība un darbaspēka mobilitāte;
- kapitāla tirgū – kapitāla mobilitāte;
- tautsaimniecībā – tautsaimniecības atvērtības un ražošanas diversifikācijas pakāpe.

EMS jau ir izveidota un funkcionē, bet jaunajām ES valstīm, kas pievienojās ES 2004. gada 1. maijā, obligāti jāievieš eiro, tāpēc tautsaimniecības atvērtība un ražošanas diversifikācija nav aktuāli šoku pārvarēšanas mehānismi EMS kontekstā vismaz īstermiņā. Arī kapitāla mobilitātei lielāka nozīme ir ilgtermiņā. Vienlaikus jāņem vērā, ka tieši tie šoki, kuriem jāpielāgojas īstermiņā, ir bīstamākie un vienīgais mehānisms, ko tādā gadījumā var izmantot, ir elastīgs darba tirgus.(4)

Algu elastības un darbaspēka mobilitātes mehānismu funkcionēšanu šoku absorbēšanā var atspoguļot ar divu valstu – A un B – piemēra palīdzību.(35) Ja pieprasījums pēkšņi mainās, sarūkot A valstī ražoto preču pieprasījumam un augot B valstī ražoto preču pieprasījumam, A valstī samazinās izlaide un arī darbaspēka pieprasījums. B valstī ražošanas apjoms un darbaspēka pieprasījums aug. Tāpēc A valstī palielinās bezdarba līmenis, kas rada pazeminošu spiedienu uz algām, bet B valstī bezdarba līmeņa samazinājums stimulē algu kāpumu. Ja abās valstīs algas ir elastīgas un pielāgojas darba

tirgus pārmaiņām, cenas A valstī pazeminās, bet B valstī paaugstinās, veicinot A valsts preču pieprasījuma kāpumu un samazinot B valsts preču pieprasījuma pieaugumu. Tādējādi algu elastība ļauj abām valstīm atgūt sākotnējo tirdzniecības līdzsvaru.

Darbspēka mobilitāte, tāpat kā algu elastība, palīdz pielāgoties šokiem un ātrāk sasniegt līdzsvarotu attīstību. Tādējādi darbspēka mobilitāte var papildināt algu elastību un ir šoku absorbēšanas mehānisms, ja algu elastība nav pietiekama. Turpinot divu valstu modeļa analīzi, var pieņemt, ka, ja B valstī būtu iespējams kompensēt darbspēka trūkumu, tas mazinātu spiedienu uz algu kāpumu. Lai to panāktu, bezdarbniekiem no A valsts būtu jāpārvietojas uz B valsti. Darbspēka migrācija mazinātu nepieciešamo algu pielāgošanos, lai valstis varētu atgūt sākotnējo līdzsvaru.

Latvijai, kas ir ES valsts un ceļā uz pilntiesīgu dalību EMS, svarīgi nodrošināt asimetrisko šoku pārvarēšanas mehānismu darbību. Šādu nostādni akcentēja arī Pasaules Banka, secinot, ka no Latvijas darba tirgus elastības pakāpes atkarīga ne tikai šoku pārvarēšanas mehānisma efektivitāte, bet arī valsts ilgtspējīga attīstība un konverģences process.(32)

Jāuzsver, ka Latvijai izdevies veiksmīgi un īsā laikā veikt visaptverošu tautsaimniecības pārstrukturēšanu (pāriet no plānveida ekonomikas uz brīvā tirgus ekonomiku) un pārvarēt ārējā pieprasījuma negatīvo šoku (Krievijas 1998. gada finanšu krīze) fiksētā valūtas kursa apstākļos.¹ Tas liecina, ka Latvijas darba tirgus ir pietiekami elastīgs un spēj piemēroties ekonomiskās situācijas pārmaiņām. Tomēr, pievienojoties vienotās valūtas telpai, svarīgi apzināties darba tirgus funkcionēšanas trūkumus un potenciālos riskus, tāpēc darba tirgus elastības problēma kļūst vēl nozīmīgāka. Darbspēka mobilitāte un ražošanas resursu cenu elastība (algu elastība) būs vienīgie instrumenti, kas īstermiņā pieejami Latvijai, lai izvairītos no asimetrisko šoku pārlieku negatīvās ietekmes.

Ir vairākas darba tirgus elastības definīcijas (15, 28, 30, 41 u.c.), jo šokam darba tirgus var pielāgoties ar dažādiem mehānismiem. Aplūkosim galvenos darba tirgus elastības nodrošinātājfaktorus, kas var būt darba tirgus elastības indikatori.

1. Institucionālā vide. Institucionālie nosacījumi raksturo darba tirgus elastību, nosakot darba tirgus funkcionēšanas efektivitāti un ilgtermiņa līdzsvaru darba tirgū.

2. Algu elastība. Algu elastība palīdz darba tirgum atgūt līdzsvaru, ietekmējot darbspēka relatīvo cenu (algas) dažādos reģionos, valstīs vai nozarēs. Iepriekš analizētais piemērs rāda, ka algu elastība nodrošina pielāgošanos pieprasījuma šokam, regulējot darbspēka relatīvo cenu (algas) un tādējādi arī preču relatīvo cenu divās valstīs.

3. Darbspēka mobilitāte. Darbspēka mobilitāte ir nepieciešams nosacījums, ja algas nav pietiekami elastīgas. Darbspēka mobilitāte nodrošina tautsaimniecības atgrieša-

¹ Fiksētā valūtas kursa politika Latvijā tiek īstenota kopš 1994. gada.

nos līdzsvarā, regulējot darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu (darbaspēka migrācija), nevis resursu relatīvo cenu. Ja darbaspēka mobilitāte ir augsta, tā var kompensēt nepietiekami elastīgas algas.

4. Funkcionālā elastība. Funkcionālā elastība atspoguļo darbaspēka prasmi pielāgoties ekonomiskām un tehnoloģiskām pārmaiņām. Darbaspēka plūsmas starp tautsaimniecības nozarēm liecina par darbinieku pārkvalificēšanās spēju un arī par darba tirgus funkcionālās elastības pakāpi.

Analizējot pieejamos Latvijas darba tirgus pētījumus, var secināt, ka vairākumā pētījumu atzīts: Latvijas darba tirgū darbojas mehānismi, kas nodrošina tā elastību. 2001. gadā, pētot darba tirgu Baltijas valstīs un Bulgārijā, SVF atzīmēja, ka darba algu kritums ir potenciāla alternatīva nodarbinātības samazinājumam, kas liecina par darba tirgus elastību.(31)

T. Pāss (*T. Paas*) u.c. pētījumā par Baltijas valstu darba tirgus elastību secinājuši, ka Baltijas valstīs algas ir elastīgas (Igaunijā – elastīgākās, Lietuvā – neelastīgākās) un institucionālā vide Latvijā ir labvēlīgāka nekā Lietuvā.(30) Autori uzsver, ka tad, ja darba tirgus regulēšana Baltijas valstīs pilnībā tiks saskaņota ar ES15 valstu¹ praksi, algu elastība samazināsies visās trijās valstīs, īpaši Igaunijā. Pētījumā atzīts, ka salīdzinājumā ar ES15 valstu aktīvās nodarbinātības politiku finansējuma apjoms visās Baltijas valstīs ir nepietiekams.

2004. gadā P. Bakē (*P. Backé*), K. Tīmanis (*Ch. Thimann*) u.c., analizējot ES10 valstu² tautsaimniecību, atzina, ka algas šajās valstīs, vismaz to pieaugumā, ir elastīgas, bet Baltijas valstīs par algu elastību liecina arī algu samazināšanās pēc Krievijas 1998. gada finanšu krīzes.(1) Cits pētījums, kurā pieminēts Latvijas darba tirgus, ir Pasaules Bankas ziņojums, kurā uzmanība galvenokārt pievērsta pašreizējās situācijas un politikas analīzei, nevis darba tirgus elastības novērtēšanai.(32) Tomēr dažos secinājumos uzsvērtas Latvijas darba tirgū pastāvošās problēmas, kas var mazināt tā elastību. Atzīts, ka minimālā alga mazina darba devēju vēlmi nodarbināt mazkvalificētus darbiniekus. Salīdzinājumā ar citām valstīm nodokļu slogs Latvijā vērtēts kā diezgan augsts, īpaši nodarbinātajiem ar zemiem ienākumiem. Tas nerodina cilvēkus strādāt pusslodzē un tādejādi mazina darba tirgus elastību.

Pieejamos pētījumos par Latvijas darbaspēka ģeogrāfisko mobilitāti atzīts, ka darbaspēks Latvijā galvenokārt pārvietojas, nemainot dzīvesvietu, t.i., cilvēki dzīvo vienā pilsētā vai rajonā, bet strādā citā. Tomēr starpreģionālās algu un bezdarba līmeņa atšķirības ir nozīmīgs arī starpreģionālo migrācijas plūsmu noteicējfaktors, un Latvijas darbaspēks atzīts par mobilu atbilstoši starptautiskajiem standartiem.(18, 19)

Pētījumā uzmanība galvenokārt pievērsta Latvijas darba tirgus regulējošās institucio-

¹ Austrija, Beļģija, Dānija, Francija, Grieķija, Īrija, Itālija, Lielbritānija, Luksemburga, Nīderlande, Portugāle, Somija, Spānija, Vācija un Zviedrija.

² Čehija, Igaunija, Kipra, Latvija, Lietuva, Malta, Polija, Slovākija, Slovēnija un Ungārija.

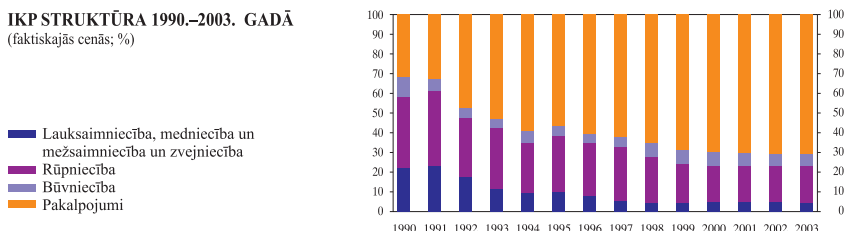
nālās vides un algu elastības analīzei. Vērtēti dažādi institucionālās vides aspekti – nodokļu sloga, minimālās algas, arodbiedrību, aktīvās un pasīvās nodarbinātības politikas ietekme u.c. faktori. Pamatojoties uz algu dinamikas nozaru dalījuma analīzes un ekonometriskās analīzes rezultātiem, izteikti secinājumi par algu elastību. Pētījumā netiek analizēta darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte, bet secinājumi par darbaspēka funkcionālo elastību pamatoti, izmantojot pārejā no plānveida ekonomikas uz brīvā tirgus ekonomiku notikušās darba tirgus attīstības analīzi.

2. LATVIJAS DARBA TIRGUS ATTĪSTĪBA EKONOMISKĀS PĀRVEIDES PERIODĀ

Latvijas valdība kopš neatkarības atgūšanas 1991. gadā konsekventi īstenojusi plašas ekonomiskās reformas. Latvijā, tāpat kā citās Austrumeiropas valstīs, tautsaimniecības liberalizācija un tirdzniecības saišu pārrāvums izraisīja krasu ražošanas apjoma kritumu ekonomiskās pārveides pirmajā posmā. IKP salīdzināmajās cenās no 1990. gada līdz 1993. gadam samazinājās vairāk nekā par 50%, un to galvenokārt noteica kritums rūpniecības un lauksaimniecības sektorā. Ražošanas apjoma sarukums beidzās 1994. gadā, taču 1995. gadā tautsaimniecības atveseļošanas aizkavēja banku krīze, bet 1998. gadā – Krievijas finanšu krīze, kuras rezultātā samazinājās Latvijas eksports. Tikai 2000. gadā iestājās stabils attīstības periods, ilgākais kopš ekonomiskās pārveides perioda sākuma. 2.1. attēlā parādītas IKP struktūras pārmaiņas 1990.–2003. gadā.

2.1. attēls

IKP STRUKTŪRA 1990.–2003. GADĀ
(faktiskajās cenās; %)

Avots: CSP.

Tautsaimniecības nozīmīgās strukturālās pārmaiņas noteica attiecīgas pārmaiņas ražošanas resursu izmantošanā. Pielikuma P.1. tabulā apkopota galveno darba tirgu raksturojošo rādītāju dinamika 1990.–2003. gadā.

Nodarbināto skaita samazināšanos 20. gs. 90. gadu sākumā daļēji izraisīja etnisko minoritāšu emigrācija, kas aktivizējās pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Tomēr tas, ka saruka iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte un pieauga bezdarba līmenis, kas mērāms procentos, liecina par destruktīvu ekonomiskās pārveides ietekmi uz darba tirgu. 1992.–1994. gadā atlaisto strādnieku skaits (galvenokārt rūpniecībā un lauksaimniecībā) bija tik liels, ka jaunizveidotais privātais sektors vairs nespēja to absorbēt. Neestrādājošo īpatsvars 1994. gadā sasniedza jau 16.7% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita. Bezdarba līmeņa pieaugums un nodarbinātības samazināšanās ir raksturīga ekonomiskās pārveides procesa pazīme, jo darbaspēks pārvietojas no agrāk dominējošajiem valsts uzņēmumiem uz jaundibinātajiem privātā sektora uzņēmumiem.(2)

Nodarbināto skaita dinamika nozaru dalījumā 20. gs. 90. gadu sākumā aptuveni atbilda ražošanas apjoma pārmaiņām. Latvijā 1990.–1993. gadā darbu zaudēja vairāk nekā 150 tūkst. cilvēku, t.sk. 100 tūkst. bija iepriekš rūpniecībā strādājušie (aptuveni viena trešdaļa no darbinieku skaita šajā nozarē 1990. gadā). Tomēr, piemēram, tirdzniecībā

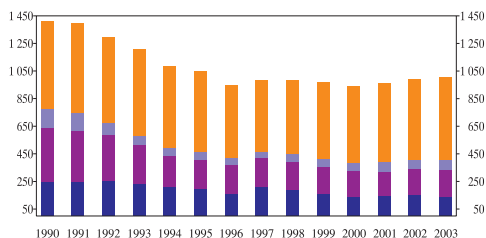
un valsts pārvaldē, nodarbināto skaits pieauga gandrīz kopš ekonomiskās pārveides sākuma. Tādējādi pēdējo 14 gadu laikā būtiski mainījās tautsaimniecībā nodarbināto struktūra nozaru dalījumā – palielinājās nodarbināto īpatsvars pakalpojumu sektorā¹, savukārt lauksaimniecībā un rūpniecībā tas samazinājās (sk. 2.2. att.).

2.2. attēls

TAUTSAIMNIECĪBĀ NODARBINĀTO SKAITS UN STRUKTŪRA 1990.–2003. GADĀ¹

(tūkst.)

■ Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība un zvejniecība
 ■ Rūpniecība
 ■ Būvniecība
 ■ Pakalpojumi

¹ Datu avots par nodarbināto skaitu tautsaimniecībā periodā līdz 1995. gadam ir uzņēmumu pārskati, bet, sākot ar 1996. gadu, – darbaspēka apsekojumi.

Avots: CSP.

Nodarbināto struktūras pārmaiņas liecina, ka kopš ekonomiskās pārveides sākuma notikusi būtiska darbaspēka pārdale starp tautsaimniecības sektoriem. Turklāt jāņem vērā, ka pēdējo 14 gadu laikā mainījusies gan rūpniecības, gan pakalpojumu struktūra. Pakalpojumu sektorā pieaudzis tirdzniecības, finanšu starpniecības, valsts pārvaldes un aizsardzības un obligātās sociālās apdrošināšanas īpatsvars. Notikušas arī tādas pārmaiņas, kuras nevar konstatēt, analizējot pieejamos statistiskos datus. Piemēram, komercpakalpojumu sektorā (K nozare (operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība) saskaņā ar NACE klasifikāciju) nodarbinātie 2003. gadā sasniedza 4.2% no nodarbināto skaita (1990. gadā – 5.7%). 2003. gadā šajā nozarē dominēja operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un datorpakalpojumi. Savukārt 1990. gadā šajā nozarē nodarbināto samērā lielais īpatsvars nodarbināto kopskaitā, visticamāk, skaidrojams ar lielo zinātniskās pētniecības sektorā strādājošo skaitu. Tādējādi, lai gan kopš 20. gs. 90. gadu sākuma samazinājās gan iedzīvotāju kopskaits, gan ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits (daļa iedzīvotāju emigrēja, daļa kļuva ekonomiski neaktīva, daļa pensionējās), Latvijas tautsaimniecības nozīmīgās strukturālās pārmaiņas un pēdējos gados vērojamais bezdarba līmeņa stabils samazinājums liecina, ka iedzīvotājiem galvenokārt izdevies atrast darbu citās jomās, pielāgojoties ekonomiskās situācijas pārmaiņām.

Tomēr jāatzīmē, ka lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā, kā arī zvejniecībā nodarbināto īpatsvars sarucis daudz mazāk nekā šo nozaru pievienotās vērtības īpat-

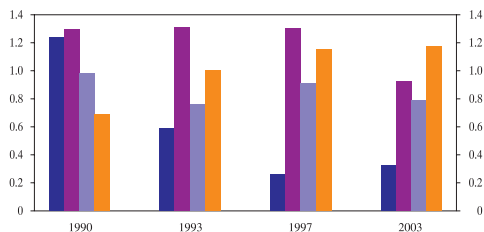
¹ Šeit un tālāk pakalpojumu sektorā ietvertas šādas nozares: tirdzniecība, viesnīcas un restorāni, transports, glabāšana un sakari, finanšu starpniecība, operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība, valsts pārvalde un aizsardzība, izglītība, veselība un sociālā aprūpe un sabiedriskie, sociālie un individuālie pakalpojumi. Preču sektorā ietvertas šādas nozares: lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība, zvejniecība, ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde, apstrādes rūpniecība, elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde un būvniecība.

svars IKP struktūrā. Tas norāda uz iespējamu būtisku produktivitātes kritumu šajos sektoros. 1990. gadā darbaspēka produktivitāte lauksaimniecībā bija augstāka nekā vidēji tautsaimniecībā, savukārt 2003. gadā tā bija zemāka attiecībā pret pārējām nozarēm un veidoja aptuveni trešdaļu no vidējās produktivitātes tautsaimniecībā. 2.3. attēlā parādīta darbaspēka relatīvās produktivitātes dinamika galvenajās tautsaimniecības nozarēs. Darbaspēka relatīvā produktivitāte aprēķināta, dalot nozares ipatsvaru IKP struktūrā ar nodarbināto ipatsvaru attiecīgajā nozarē.

2.3. attēls

**DARBASPĒKA RELATĪVĀS
PRODUKTIVITĀTES PĀRMAIŅAS
1990.–2003. GADĀ**

■ Lauksaimniecība, medniecība un
mežsaimniecība un zvejniecība
■ Rūpniecība
■ Būvniecība
■ Pakalpojumi

Avoti: CSP un autoru aprēķini.

Attēlā atspoguļotas strādājošo relatīvās produktivitātes pārmaiņas atsevišķās tautsaimniecības nozarēs. Piemēram, tas, ka relatīvā produktivitāte lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā un zvejniecībā 1997. gadā bija zemāka nekā 1990. gadā, nozīmē, ka 1997. gadā lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā, kā arī zvejniecībā bija zemāka produktivitāte salīdzinājumā ar citām nozarēm. Relatīvās produktivitātes pārmaiņas neliecina par absolūtās produktivitātes pārmaiņām kādā nozarē.

1990. gadā 17.4% nodarbināto strādāja lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā, kā arī zvejniecībā un ražoja 21.9% no kopējās pievienotās vērtības – tādējādi šīs nozares produktivitāte bija augstāka par vidējo produktivitāti tautsaimniecībā. Efektīvāk darbojās tikai rūpniecība (27.8% nodarbināto ražoja 36.5% no kopējās pievienotās vērtības). Zemākā produktivitāte salīdzinājumā ar citiem sektoriem bija pakalpojumu sektorā. Vērtējot nozaru rādītājus 2003. gadā, redzams, ka visefektīvāk darbojās pakalpojumu sektors, tad – rūpniecība un būvniecība, bet lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība, kā arī zvejniecība bija relatīvi neefektīvākas.

Šādas relatīvās produktivitātes dinamikas galvenais iemesls ir tas, ka pirms ekonomiskās pārveides lauksaimniecības produkcija galvenokārt tika ražota kolektīvajās saimniecībās un padomju saimniecībās, bet pašlaik zemes reformas lauku apvidos rezultātā lauksaimniecības produkcija tiek ražota nelielās saimniecībās. Tādējādi ražošana nav tik efektīva, samazinās ražotāju ienākumi un tiek ierobežotas investīciju iespējas, kavējot lauksaimniecības attīstību.

Tik liela mēroga ražošanas struktūras pārmaiņas, kādas notikušas Latvijā kopš 20. gs. 90. gadu sākuma, nebūtu iespējamās bez darbaspēka pārdales starp tautsaimniecības

sektoriem un darbaspēka kvalitatīvas attīstības. Darba tirgus funkcionālā elastība bija viens no svarīgākajiem faktoriem, kas noteica Latvijas tautsaimniecības spēju samērā ātri atgūties no spēcīgā šoka 20. gs. 90. gadu sākumā un sniedza iespēju tautsaimniecības iekšējai pārstrukturēšanai.

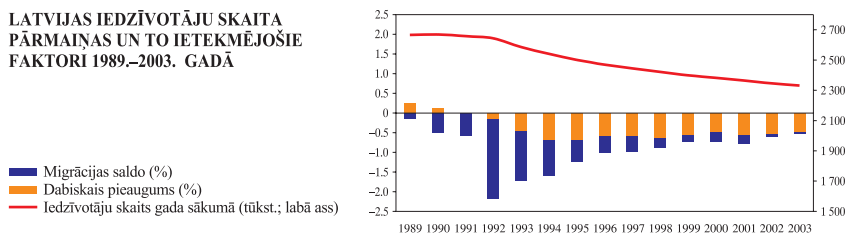
3. LATVIJAS DARBASPĒKA KVALITATĪVAIS RAKSTUROJUMS

3.1. Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji

Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits Latvijā samazinājās gandrīz visā ekonomiskās pārveides periodā, pieaugumam atsākoties tikai 2001. gadā. Šādu ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita dinamiku noteica divi faktori: demogrāfiskās pārmaiņas un iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmeņa pazemināšanās. Īpaši strauji ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits saruka 20. gs. 90. gadu sākumā, ko galvenokārt ietekmēja liels negatīvais neto migrācijas saldo, bet, sākot ar 1992. gadu, arī iedzīvotāju skaita dabiskais samazinājums zemās dzimstības dēļ (sk. 3.1. att.).

3.1. attēls

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SKAITA PĀRMAIŅAS UN TO IETEKMĒJOŠIE FAKTORI 1989.–2003. GADĀ

Avots: CSP.

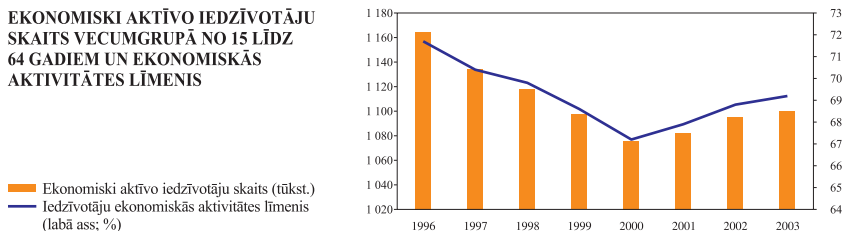
Cits svarīgs faktors, kas noteica ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita kritumu, bija ekonomiskās aktivitātes līmeņa krass sarukums – 1990. gadā gandrīz 80% darbaspējīgo iedzīvotāju bija ekonomiski aktīvi, bet 20. gs. 90. gadu beigās šis rādītājs samazinājās līdz aptuveni 68%. Arī citās attīstības valstīs notika līdzīgs iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes sarukums. Īpaši liels tas bija bijušajās PSRS republikās (sk. P.2. tabulu pielikumā). Ekonomiskās aktivitātes kritumu ietekmēja vairāki faktori. Pirmkārt, ekonomiskās aktivitātes samazinājumu ekonomiskās pārveides sākumā izraisīja ražošanas apjoma kritums un ar to saistītais darbaspēka pieprasījuma sarukums, jo iedzīvotāji, zaudējot cerību atrast darbu tautsaimniecības lejupeļdes laikā, pārtrauca darba meklējumus un kļuva ekonomiski neaktīvi. Ekonomisti to dēvē par cerību zaudējušā strādnieka efektu (*discouraged worker effect*).⁽¹²⁾ Lielākajā daļā valstu īpaši strauji samazinājās vīriešu ekonomiskā aktivitāte. Tas skaidrojams ar rūpniecības svarīgo nozīmi šo valstu tautsaimniecībā pirms ekonomiskās pārveides sākuma, jo rūpniecībai, kurā tika novērots lielākais ražošanas apjoma kritums 20. gs. 90. gadu sākumā, tradicionāli raksturīgs lielāks vīriešu īpatsvars strādājošo kopskaitā. Otrs faktors, kas cieši saistīts ar cerību zaudējušā strādnieka efektu un īpaši raksturīgs tieši pārejas tautsaimniecības apstākļos, ir tas, ka darbu zaudējušo cilvēku iemaņas nebija pieprasītas t.s. jaunajās nozarēs, kas sāka attīstīties. Trešais faktors ir iespējamās lielās cilvēkresursu plūsmas uz ēnu ekonomiku.

Latvijā ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita kāpums atsākās 2001. gadā (sk. 3.2. att.). Pieaugumu noteica tautsaimniecības aktivitātes līmeņa kāpums, jo iedzīvotāju skaits

vecumgrupā no 15 līdz 64 gadiem šajā periodā turpināja samazināties. Lielākais iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmeņa pieaugums bija vecumgrupā no 55 līdz 64 gadiem galvenokārt pensionēšanās vecuma palielināšanas un priekšlaicīgās pensionēšanās iespēju ierobežošanas dēļ. Tomēr arī citās vecumgrupās ekonomiskā aktivitāte pieauga, un kāpumu veicināja jaunu darba vietu radīšana.

3.2. attēls

EKONOMISKI AKTĪVO IEDZĪVOTĀJU SKAITS VECUMGRUPĀ NO 15 LĪDZ 64 GADIEM UN EKONOMISKĀS AKTĪVITĀTES LĪMENIS

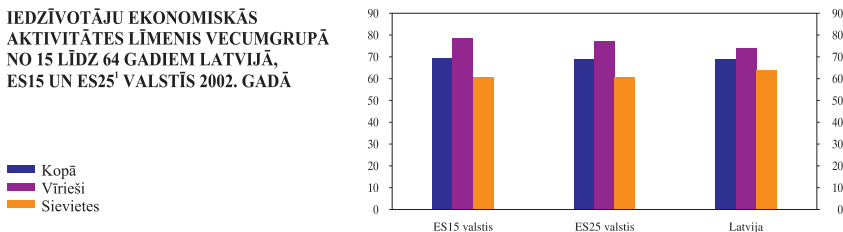

Avoti: CSP un autoru aprēķini.

2003. gadā 69.2% Latvijas iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 64 gadiem bija ekonomiski aktīvi (2002. gadā – 68.8%). Salīdzinājumā ar ES15 valstu vidējo rādītāju Latvijas iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte ir zemāka (sk. 3.3. att.), un to galvenokārt nosaka zemāka vīriešu ekonomiskā aktivitāte vecumā no 25 līdz 54 gadiem, kā arī zemāka abu dzimumu jauniešu (vecumā no 15 līdz 24 gadiem) ekonomiskā aktivitāte. Vienlaikus sieviešu ekonomiskās aktivitātes līmenis vecumā no 15 līdz 64 gadiem Latvijā pārsniedz attiecīgo ES15 valstu rādītāju. Viens no faktoriem, kas nosaka relatīvi augstu sieviešu ekonomiskās aktivitātes līmeni, varētu būt tas, ka Latvijā sievietes kopumā ir labāk izglītotas nekā ES15 valstīs. 2002. gadā Latvijā tikai 21.8% sieviešu darbības vecumā nebija vidējās izglītības, savukārt ES15 valstīs šis rādītājs bija 39.2%; vidējā izglītība bija attiecīgi 59.6% un 42.2% sieviešu, bet augstākā izglītība gan Latvijā, gan ES15 valstīs bija 18.6% sieviešu darbības vecumā.⁽¹⁴⁾ Cits faktors, ar ko varētu skaidrot sieviešu augstāku ekonomisko aktivitāti, ir tas, ka Latvijā sieviešu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā pilsētās, īpaši Rīgā, pārsniedz sieviešu īpatsvaru vidēji valstī. Tā kā reģionālās attīstības atšķirības Latvijā ir krasākas nekā ES15 valstīs, tas varētu būt

3.3. attēls

IEDZĪVOTĀJU EKONOMISKĀS AKTĪVITĀTES LĪMENIS VECUMGRUPĀ NO 15 LĪDZ 64 GADIEM LATVIJĀ, ES15 UN ES25 VALSTĪS 2002. GADĀ

¹ Nav iekļauti Maltas rādītāji.

Avots: Eurostat.

viens no iemesliem, kāpēc ir relatīvi augsta sieviešu un relatīvi zema vīriešu ekonomiskā aktivitāte.

Pasaules Bankas eksperti atzīmē, ka zems iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmenis vecumgrupā no 15 līdz 24 gadiem skaidrojams ar cilvēku vecumā līdz 20 gadiem samērā zemo aktivitāti.⁽²⁹⁾ Pirmkārt, cilvēki šajā vecumgrupā mācās skolā vai augstskolā, un to grūti savienot ar darbu. Mācības varētu savienot ar nepilnu darba laiku, taču salīdzinājumā ar ES15 valstīm Latvijā nepilna darba laika iespējas ir mazākas.¹ Vecumā pēc 20 gadiem šā faktora ietekme mazinās, jo studenti bieži vien sāk meklēt darbu, vēl mācoties augstskolas pēdējā kursā. Otrkārt, tieši vecumgrupā no 15 līdz 19 gadiem ir lielākais darba meklētāju īpatsvars – gan tāpēc, ka Latvijā samērā grūti atrast darbu puslīdzē, gan arī tāpēc, ka darba dēvēji priekšroku parasti dod cilvēkiem ar darba pieredzi, kas mazina varbūtību atrast darbu un nestimulē jauniešu ekonomisko aktivitāti.

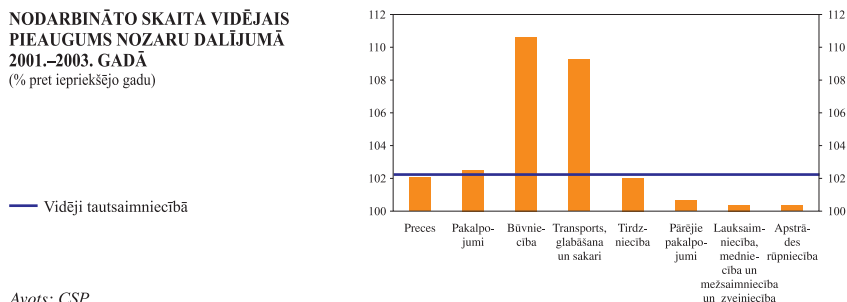
3.2. Nodarbinātība

Nodarbināto skaits Latvijā 1991.–1996. gadā nepārtraukti samazinājās, tāpēc 1996. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu nodarbināto skaits saruka gandrīz par 400 tūkst. cilvēku jeb aptuveni par 30%. 1997. un 1998. gadā, stabilizējoties ekonomiskajai situācijai, nodarbināto skaits nedaudz palielinājās, bet 1999. gadā šo tendenci pārtrauca Krievijas 1998. gada finanšu krīzes sekas.

Nodarbināto skaita pieaugums stabilizējās 2001. gadā, un 2000.–2003. gadā valstī tika izveidots aptuveni 66 tūkst. jaunu darba vietu, nodarbināto skaitam 2003. gadā sasniedzot 1 007 tūkst. Lielākais nodarbināto skaita kāpums šajā periodā bija transportā, glabāšanā un sakaros un būvniecībā (attiecīgi 24 tūkst. un 20 tūkst.; sk. 3.4. att.).²

3.4. attēls

**NODARBINĀTO SKAITA VIDĒJAIS
PIEAUGUMS NOZARU DALĪJUMĀ
2001.–2003. GADĀ**
(% pret iepriekšējo gadu)

Avots: CSP.

¹ Latvijā nepilnu darba laiku nodarbināti 10.4% visu strādājošo (2003. gada 4. ceturksnī), bet ES15 valstīs – 18.2% (2002. gadā).

² Nodarbināto skaita dinamika būvniecībā pēdējos gados bijusi ļoti svārstīga, kas, visticamāk, skaidrojams ar samērā lielu ēnu ekonomikas īpatsvaru šajā nozarē. Taču, ņemot vērā, ka būvniecības ražošanas apjoms 2000.–2003. gadā salīdzināmajās cenās pieauga gandrīz par 34%, liels nodarbināto skaita kāpums šajā nozarē ir iespējams.

Svarīgs darba tirgu raksturojošs rādītājs ir nodarbinātības līmenis¹, jo tas rāda pieejamā ražošanas resursa – darbaspēka – izmantošanas efektivitāti. Pieaugot nodarbinātības līmenim, palielinās kopējā produkcijas izlaide un iedzīvotāju ienākumi, pieaug nodokļu ieņēmumi un sarūk izdevumi sociālajiem pabalstiem. Tādējādi valsts ar augstāku nodarbinātības līmeni teorētiski var atļauties samazināt nodarbināto nodokļu slogu.

Lisabonas stratēģija, ko ES lideri pieņēma 2000. gadā un kas, pievienojoties ES, kļuva saistoša arī Latvijai, nosaka nodarbinātības līmeņa mērķi līdz 2010. gadam. Saskaņā ar šo stratēģiju līdz 2010. gadam nodarbinātības līmenim vecumgrupā no 15 līdz 64 gadiem jāsasniedz vismaz 70%, t.sk. sievietēm – vismaz 60%, bet vecumgrupā no 55 līdz 64 gadiem – 50%. Nodarbinātības līmeņa starpmērķis ir līdz 2005. gadam sasniegt kopējo nodarbinātības līmeni vismaz 67%, t.sk. sievietēm – 57%.⁽¹⁶⁾

Vidējais nodarbinātības līmenis ES10 valstīs ir zemāks nekā ES15 valstīs, taču Lisabonas stratēģijā izvirzītie mērķi ir visai ambiciozi pat ES15 valstīm. Vērtējot Latvijas progresu Lisabonas stratēģijas mērķu sasniegšanā, jāsecina, ka Latvija jau 2002. gadā īstenoja vienu no 2005. gada starpmērķiem, jo sieviešu nodarbinātības līmenis 2002. gadā sasniedza 57%. Nodarbinātības līmenis Latvijā 2003. gadā turpināja augt visās – gan vīriešu, gan sieviešu – vecumgrupās, tomēr nodarbinātības mērķu sasniegšana, visticamāk, būs grūts uzdevums.

3.1. tabula

ES VALSTU PROGRESS LISABONAS STRATĒGIJAS MĒRĶU SASNIEGŠANĀ 2002. GADĀ¹ (procentu punktos, ja nav norādīts citādi)

	Latvija	ES15 valstis	ES10 valstis	ES25 valstis
Kopējais nodarbinātības līmenis				
2002 (%)	61.8	64.3	55.9	62.9
2002 – 2010	-8.2	-5.7	-14.1	-7.1
2002 – 2005	-5.2	-2.7	-11.1	-4.1
2002 – 2000	+4.3	+0.8	-1.6	+0.4
Sieviešu nodarbinātības līmenis				
2002 (%)	57.8	55.6	50.2	54.7
2002 – 2010	-2.2	-4.4	-9.8	-2.3
2002 – 2005	0.8	-1.4	-6.8	-5.3
2002 – 2000	+4.0	+1.6	-1.2	+1.1
Nodarbinātības līmenis vecumgrupā no 55 līdz 64 gadiem				
2002 (%)	44.1	40.1	30.5	38.7
2002 – 2010	-5.6	-9.9	-19.5	-11.3
2002 – 2000	+8.1	+2.4	+1.0	+2.2

¹ Dati par Latviju attiecas uz 2003. gadu, par ES15, ES10 un ES25 valstīm – uz 2002. gadu.

Avoī: Eurostat, *CSP un autoru aprēķini*.

¹ Nodarbinātības līmenis ir noteiktas vecumgrupas nodarbināto īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā attiecīgajā vecumgrupā.

Vērtējot 3.1. tabulas datus, var secināt, ka pēdējos gados Latvija būtiski tuvojusies Lisabonas stratēģijas nodarbinātības līmeņa mērķu izpildei. Īpaši audzis nodarbinātības līmenis vecumgrupā no 55 līdz 64 gadiem, taču tas, tāpat kā iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmeņa kāpums šajā vecumgrupā, galvenokārt saistāms ar pensionēšanās vecuma paaugstināšanu un priekšlaicīgas pensionēšanās iespēju ierobežošanu. Analizējot datus tikai par vīriešu nodarbinātības līmeni, 2010. gada mērķis šajā vecumgrupā Latvijā faktiski bija sasniegts jau 2002. gadā, bet 2003. gadā vīriešu nodarbinātības līmenis šajā vecumgrupā bija 51.4%. Sievietēm tas bija zemāks (38.7%), taču, vērojot pēdējo gadu tendences un ņemot vērā, ka nākamajos gados plānots turpmāks pensionēšanās vecuma paaugstinājums sievietēm un priekšlaicīgas pensionēšanās iespēju atcelšana, var diezgan pārliecinoši prognozēt, ka Latvija būs spējīga sasniegt Lisabonas stratēģijas nodarbinātības līmeņa mērķi vecumgrupā no 55 līdz 64 gadiem.

Lai gan viens no Lisabonas stratēģijas mērķu sasniegšanas galvenajiem nosacījumiem ir darba tirgus reformas, nebūtu pareizi valsts progresu šo kritēriju sasniegšanā analizēt, tikai vērtējot kvantitatīvos nodarbinātības rādītājus, jo Lisabonas stratēģijas mērķi ir daudz plašāki. Svarīgi vērtēt darba tirgus rādītāju dinamiku ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi, lai nodarbinātības attīstība veicinātu konkurētspējīgas tautsaimniecības veidošanos.

Latvijā jāņem vērā zemāka inovāciju bāze salīdzinājumā ar ES15 valstīm. 2004. gada pārskatā par ES valstu progresu Lisabonas stratēģijas kritēriju sasniegšanā atzīmēts, ka 2003. gadā Latvija bija trešajā vietā ES10 valstu vidū.⁽⁴⁾ Vērtējot ES10 valstis, tika ņemti vērā astoņi kritēriji, t.sk. inovāciju līmenis, tautsaimniecības liberalizācija, finanšu pakalpojumi u.c. Pirmajā vietā kopējā reitingā ES10 vidū ir Igaunija, bet otrajā – Slovēnija. Jāatzīmē, ka, salīdzinot ar iepriekšējo pārskatu, kas tika gatavots 2002. un 2003. gadā, Latvijā, pēc ekspertu vērtējuma, bija panākts būtisks progress: iepriekšējā pārskatā Latvija nebija starp trijām labākajām valstīm, jo neatbilda nevienam kritērijam. Tomēr Latvija vēl būtiski atpaliek no ES15 valstu vidējā līmeņa inovāciju attīstībā, tāpēc, lai gan pēdējos gados valsts tuvojās nodarbinātības mērķu sasniegšanai, svarīgi, lai tautsaimniecība attīstītos un nodarbinātība pieaugtu, vairāk attīstot zinātnietilpīgas nozares.

3.3. Bezdarbs

Reģistrētā bezdarba līmeņa statistika Latvijā pieejama, sākot ar 1992. gadu, bet līdz tam pieejami dati par valsts iestādēs reģistrētajiem nestrādājošajiem. 1991. gadā tika izveidots Valsts nodarbinātības dienests (sākot ar 2003. gada oktobri, pēc reorganizācijas pārveidots par NVA) un pieņemts likums "Par nodarbinātību", sākot oficiāli reģistrētā bezdarba uzskaiti valstī.¹

¹ Saskaņā ar likumu "Par nodarbinātību", kas bija spēkā līdz 2001. gada 31. decembrim, par nestrādājošu personu tika uzskatīta persona darbības vecumā, kura ir bez darba, aktīvi meklē darbu un ir gatava nekavējoties sākt strādāt. Par bezdarbnieku tika atzīts nestrādājošs Latvijas pastāvīgais iedzīvotājs darbības vecumā, kuram no viņa neatkarīgu iemeslu dēļ nav izpeļņas vai citu ienākumu vismaz minimālās darba algas apjomā, kurš meklē darbu un ir reģistrēts Valsts nodarbinātības dienestā atbilstoši deklarētajai dzīvesvietai.

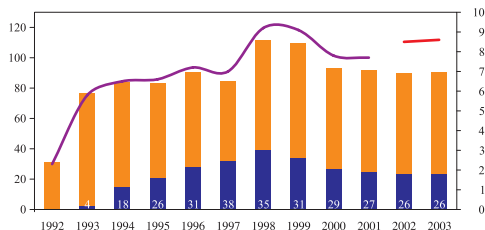
1992. gada beigās Latvijā bija reģistrēti 31.3 tūkst. bezdarbnieku jeb 2.3% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita. Nestrādājošo skaits bija 43.8 tūkst. jeb 3.2% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita. 1990. gadā reģistrēto nestrādājošo bija tikai 7.6 tūkst, bet 1991. gadā – 8.6 tūkst. Oficiāli reģistrētā bezdarba statistikā ekonomiskās pārveides perioda pirmajos gados netika ņemts vērā t.s. slēptais bezdarbs, kas izpaudās uzņēmumu dīkstāvē, darbinieku piespiedu bezalgas atvaļinājumā un nepilnā darba laikā. Tādējādi iedzīvotāji nestrādāja vai bija spiesti strādāt mazāk un saņemt mazāku atalgojumu, bet viņi netika reģistrēti kā bezdarbnieki. Tā, piemēram, 1994. gada sākumā, kad reģistrētais bezdarba līmenis bija 5.8%, ņemot vērā slēpto bezdarbu, valstī bez darba kopumā bija 8.0% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita.

Reģistrētā bezdarba līmenis no 1992. gada līdz 1998. gadam nemitīgi audzis (sk. 3.5. att.). Vienīgi 1997. gada straujā ekonomiskā izaugsme veicināja bezdarba līmeņa un bezdarbnieku skaita samazināšanos. Pēc Krievijas 1998. gada finanšu krīzes bezdarba līmenis sāka strauji palielināties un sasniedza vēsturiski augstāko līmeni (9.2%), jo daudzi uzņēmumi bija spiesti samazināt produkcijas izlaidi vai pilnīgi pārtraukt ražošanu un atlaist darbiniekus. Reģistrēto bezdarbnieku skaits kopš 2000. gada nav būtiski mainījies (aptuveni 90 tūkst.). Saskaņā ar CSP kopš 2002. gada izmantoto metodoloģiju reģistrētā bezdarba līmenis 2002. un arī 2003. gadā būtiski nemainījās un bija attiecīgi 8.5% un 8.6% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita.

3.5. attēls

REĢISTRĒTĀ BEZDARBA LĪMENIS UN REĢISTRĒTO BEZDARBNIEKU SKAITS 1992.–2003. GADĀ
(perioda beigās)¹

■ Reģistrēto bezdarbnieku skaits (tūkst.)
■ Ilgtērmiņa bezdarbnieki (% no bezdarbnieku kopskaita)
— Saskaņā ar jauno metodoloģiju aprēķinātais reģistrētā bezdarba līmenis (%; labā ass)
— Reģistrētā bezdarba līmenis (%; labā ass)

¹ Rādītāju rindas pārrāvums sakarā ar CSP metodoloģijas maiņu 2002. gadā. Sākot ar 2002. gadu, CSP mainījusi reģistrētā bezdarba līmeņa aprēķināšanas metodoloģiju. Līdz 2002. gadam reģistrētā bezdarba līmenis tika aprēķināts kā bezdarbnieku īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitā vecumgrupā no 15 gadiem un vairāk. Sākot ar 2002. gadu, tiek izmantots ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits vecumgrupā no 15 gadiem līdz pensijas vecumam.

Avots: CSP.

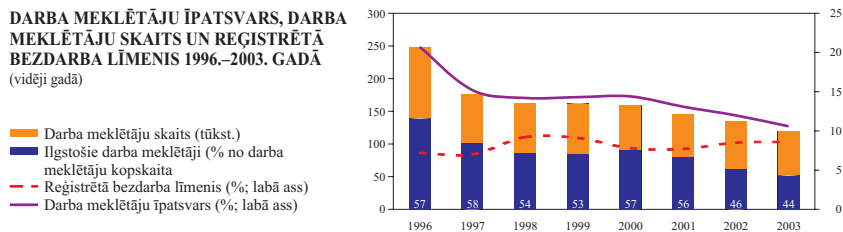
Reģistrētais bezdarba līmenis tomēr pilnībā neatspoguļo situāciju darba tirgū, jo netiek aptverti tie iedzīvotāji, kuri meklē darbu paši, neregistrējoties Nodarbinātības valsts aģentūrā. Datus par kopējo darba meklētāju skaitu un to īpatsvaru ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitā iegūst, apsekojot darbaspēka izlasi un attiecinoši iegūtos rezultātus pret kopējo iedzīvotāju skaitu. Latvijā darbaspēka apsekojums pirmo reizi tika veikts 1995. gada novembrī, un, sākot ar 1996. gadu, pieejami uz darbaspēka apsekojumiem pamatots gada rādītāji, kas atbilst starptautiski pieņemtai metodoloģijai.

Latvijā darba meklētāju īpatsvars konsekventi bijis augstāks par reģistrētā bezdarba

limeni, turklāt reģistrētā bezdarba līmeņa un darba meklētāju īpatsvara dinamika bija diezgan atšķirīga – darba meklētāju īpatsvaru mazāk ietekmēja Krievijas 1998. gada finanšu krīze. Atšķirībā no reģistrētā bezdarba līmeņa darba meklētāju īpatsvars no 2000. gada līdz 2003. gadam būtiski samazinājās, tāpēc saruka arī šo rādītāju starpība (sk. 3.6. att.).

3.6. attēls

DARBA MEKLĒTĀJU ĪPATSVARŠ, DARBA MEKLĒTĀJU SKAITS UN REĢISTRĒTĀ BEZDARBA LĪMENIS 1996.–2003. GADĀ
(vidēji gadā)

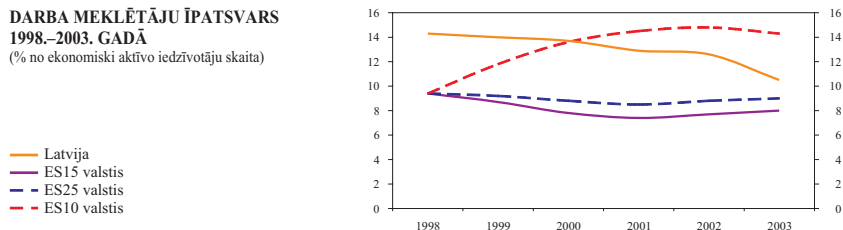

Avots: CSP.

Lai gan darba meklētāju īpatsvars pēdējos gados būtiski samazinājies, tas joprojām ir augstāks nekā vidēji ES15 un ES25 valstīs, bet zemāks nekā ES10 valstīs (sk. 3.7. att.). Pēdējos gados darba meklētāju īpatsvara kāpumu ES10 valstīs galvenokārt noteica situācija Polijas darba tirgū. 2003. gadā tikai Polijā, Slovākijā un Lietuvā bija augstāks darba meklētāju īpatsvars nekā Latvijā.

3.7. attēls

DARBA MEKLĒTĀJU ĪPATSVARŠ
1998.–2003. GADĀ
(% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita)

Avots: Eurostat.

Diezgan augstais bezdarba līmenis vienlaikus ar dinamisku ekonomiskās izaugsmes tempu liecina par noteiktu strukturālu nelīdzsvarotību Latvijas darba tirgū. Reģistrētā bezdarba līmeņa atšķirības reģionos ir lielākas nekā darba meklētāju īpatsvara atšķirības (sk. 3.8. att.). To galvenokārt nosaka darbaspēka apsekojumos izmantotā definīcija, saskaņā ar kuru arī tie cilvēki, kuri dzīvo laukos un gūst iztiku no darba piemājas zemē, tiek uzskatīti par nodarbinātajiem. Tāpēc darba meklētāju īpatsvars laukos Latvijā ir daudz zemāks nekā pilsētās – 2003. gadā tas bija attiecīgi 7.8% un 11.7% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita.

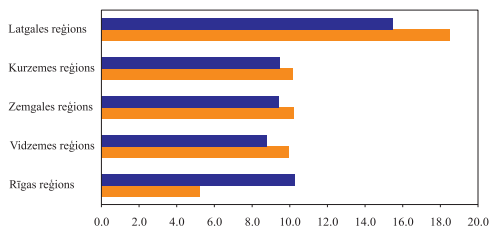
Saskaņā ar ekonomikas teoriju situācijā, kad bezdarba līmenis vienā reģionā būtiski

3.8. attēls

REĢISTRĒTĀ BEZDARBA LĪMENIS UN DARBA MEKLĒTĀJU ĪPATSVARŠ LATVIJAS REĢIONOS¹

(% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita)

— Reģistrētā bezdarba līmenis
— Darba meklētāju īpatsvars

¹ Reģistrētā bezdarba līmenis – vidēji 2004. gada 1. pusgadā; darba meklētāju īpatsvars – vidēji 2003. gadā.

Avots: Eurostat.

pārsniedz bezdarba līmeni citā reģionā, varētu gaidīt darbaspēka pārplūdi no viena reģiona uz citu, nodrošinot bezdarba līmeņa izlīdzināšanos. Tāpēc būtiska bezdarba līmeņa starpība ilgtermiņā nevar saglabāties, ja ir pietiekami mobils darbaspēks.

Bezdarba līmeņa atšķirības Latvijā tomēr saglabājas jau vairākus gadus, un tas ir viens no iemesliem, kāpēc Latvijai bieži tiek pārņemta zema darbaspēka mobilitāte. (31, 32 u.c.) Saskaņā ar pieejamo pētījumu rezultātiem Latvijas iedzīvotāji galvenokārt pārvietojas starp reģioniem, nemainot dzīvesvietu, t.i., viņi dzīvo vienā rajonā vai pilsētā, bet strādā citur. Tomēr starpreģionālās algu un bezdarba līmeņa atšķirības ir arī starpreģionālo migrācijas plūsmu noteicējfaktors, un atbilstoši starptautiskajiem standartiem Latvijas darbaspēks ir samērā mobils. (18, 19)

Ņemot vērā Latvijas nelielo teritoriju, iedzīvotāju pārvietošanās katru dienu uz darbu un atpakaļ ir iedarbīgs mehānisms, kas var mazināt darba tirgus reģionālo nelīdzsvarotību, tomēr ilgstoši pastāvošās bezdarba līmeņa reģionālās atšķirības liecina par to, ka šāda pārvietošanās uz darbu un atpakaļ un migrācija līdz šim nav nodrošinājušas līdzsvaru reģionu darba tirgū.

Analizējot iedzīvotāju pārvietošanos, būtisks šķērslis ir nepietiekami attīstītā transporta infrastruktūra. Iedzīvotāju migrāciju ietekmē arī cits nozīmīgs faktors – situācija nekustamā īpašuma tirgū, jo lielo cenu atšķirību dēļ, pārdodot dzīvokli, piemēram, Rēzeknē, par iegūto naudu nav iespējams nopirkt attiecīgas kvalitātes dzīvokli Rīgā, un tas mazina cilvēku vēlmi meklēt darbu citā reģionā.

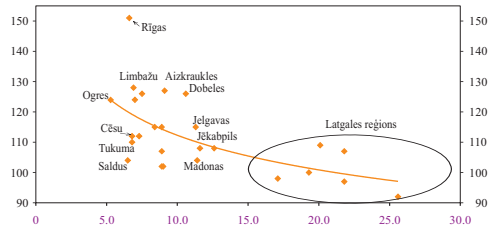
Saskaņā ar teoriju nepietiekamu darbaspēka mobilitāti ilgtermiņā var kompensēt kapitāla mobilitāte – kapitāls ieplūst reģionos ar augstāku bezdarba līmeni un zemāku algu, tādējādi radot jaunas darba vietas un mazinot bezdarba līmeni. Latvijā vērojama negatīva sakarība starp algām un bezdarba līmeni (sk. 3.9. att.), tomēr investīcijas galvenokārt tiek koncentrētas Rīgā, kur algas būtiski pārsniedz vidējo algu līmeni valstī.

2002. gadā 57.6% kopējo nefinanšu investīciju (t.sk. būvdarbos) tika veikti Rīgā un Rīgas rajonā, bet Ventspilī un Ventspils rajonā – 5.0%. Daugavpils un Daugavpils

3.9. attēls

**REĢISTRĒTĀ BEZDARBA LĪMENIS UN
MĒNEŠĀ VIDĒJĀ BRUTO DARBA
SAMAKSA LATVIJAS RAJONOS
2000. GADĀ**

(mēneša vidējā bruto darba samaksa, latos;
reģistrētā bezdarba līmenis, %)

Avots: CSP.

rajons piesaistīja 4.2% kopējo nefinanšu investīciju, Rēzekne un Rēzeknes rajons – 1.4%. Nefinanšu investīciju apjoms uz vienu iedzīvotāju Rīgas reģionā bija aptuveni 2.5 reizes lielāks nekā Latgales reģionā. Saskaņā ar provizoriskiem datiem 2003. gadā investīciju reģionālais dalījums nav būtiski mainījies.

Viens no iemesliem, kāpēc kapitāla plūsmas netiek virzītas uz mazattīstītajiem reģioniem, ir kvalificēta darbaspēka trūkums. Ilgstoša atrašanās bez darba negatīvi ietekmē cilvēka iemaņas un spējas vēlāk iesaistīties darba attiecībās. Makroekonomiskā mērogā tas izpaužas t.s. bezdarba līmeņa histerēzē (*hysteresis*), t.i., īstermiņa bezdarba pieaugums var pārvērsties par ilgtermiņa tendenci. Latgalē, kur jau vairākus gadus saglabājas augstākais bezdarba līmenis valstī, ir arī augstākais ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars un zemākais iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes līmenis. 2003. gadā tikai 54.6% darbības vecuma Latgales iedzīvotāju bija ekonomiski aktīvi (Latvijā kopumā – 62.0%), bet ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars reģistrēto bezdarbnieku kopskaitā visos Latgales rajonos, izņemot Daugavpils rajonu, pārsniedza 50% (Latvijā kopumā – 26.1%).

4. LATVIJAS DARBA TIRGUS ELASTĪBAS ANALĪZE

4.1. Institucionālā vide

Institucionālā vide veido darba tirgus funkcionēšanas un attīstības bāzi. To reglamentē Latvijas Republikas Satversme, Latvijai saistošās starptautisko tiesību normas, Latvijas Republikas Darba likums (tālāk tekstā – Darba likums), Civillikums un citi normatīvie akti, kā arī darba koplīgumi un darba kārtības noteikumi. Darba likums (spēkā ar 2002. gada 1. jūniju) iedzīvina daudzas ES direktīvas darba tiesību jomā. Likumā iekļauti arī Eiropas Sociālās hartas un Starptautiskās Darba organizācijas konvenciju principi.⁽²³⁾

Institucionālā vide nosaka darba tirgus ilgtermiņa līdzsvaru un spēj veicināt īstermiņa darba tirgus pielāgošanos asimetriskajiem šokiem. Analizējot institucionālās vides ietekmi uz darba tirgus elastību, var minēt šādus aspektus:

- nodokļu slogs,
- minimālā mēneša darba alga,
- darba laiks,
- darba aizsardzība,
- arodbiedrības,
- aktīvā nodarbinātības politika,
- pasīvā nodarbinātības politika.

Ar nodokļu slogu darba tirgus kontekstā saprot iedzīvotāju ienākuma nodokli un sociālās apdrošināšanas iemaksas. Liels nodokļu slogs palielina darba devēja ar algām saistītās izmaksas un ierobežo vēlmi pieņemt darbā jaunus darbiniekus, tādējādi samazinot darba tirgus elastību. Paaugstinoties nodokļu slogam, sarūk darba alga, ko darba ņēmējs saņem pēc nodokļu samaksas, un tas var mazināt viņa motivāciju strādāt.

Minimālās mēneša darba algas¹ reglamentēšanas mērķis ir nodrošināt darbinieka ienākumu zemāko līmeni, tādējādi mazinot nabadzības risku. No darba devēja viedokļa minimālā alga ierobežo manevrēšanas iespējas algas noteikšanā, tādējādi kopumā negatīvi ietekmējot darba tirgus elastību. Šis faktors neveicina nekvalificētu darbinieku, kā arī darbinieku bez darba pieredzes vēlmi paaugstināt kvalifikāciju. Augsta minimālā alga var samazināt darba tirgus elastību un veicināt neoficiālo nodarbinātību. Tomēr tas motivē darba ņēmēju strādāt un palielina ekonomisko aktivitāti.

Neelastīgs darba laiks ierobežo darba tirgus funkcionēšanas efektivitāti, mazinot cilvēku iespējas aktīvi piedalīties darba tirgū. Elastīgāks darba laiks ļauj apvienot vairākus darbus, strādāt nepilnu darba laiku, bet jauniem cilvēkiem sniedz iespēju apvienot darbu ar mācībām.

¹ Minimālā mēneša darba alga ir zemākā darba alga, kas darba devējiem obligāti jāmaksā saviem darbiniekiem par darbu normālā darba laikā.

Ar darba aizsardzību darba tirgus elastības kontekstā saprot to, cik vienkārši darba devējam ir pieņemt darbā vai atlaist darbinieku. Jo stingrāki likumu nosacījumi, jo mazāka darba tirgus elastība.

Arodbiedrības aizstāv darbaņēmēju tiesības, cenšas panākt algas un minimālās mēneša darba algas paaugstināšanu, darba laika saīsināšanu, darba aizsardzības pastiprināšanu un citādi uzlabot darbinieku dzīves kvalitāti. Arodbiedrību darbība šajās jomās var būtiski ierobežot darba devēja manevrēšanas iespējas, un tādējādi aktīva arodbiedrību darbība parasti tiek klasificēta kā darba tirgus elastību ierobežojošs faktors.

Aktīvās nodarbinātības politikas mērķis ir veicināt iedzīvotāju ekonomisko aktivitāti un palielināt darba meklēšanas procesa efektivitāti. Tas tiek sasniegts, uzlabojot saikni starp darba devējiem un darba meklētājiem, pārkvalificējot darbiniekus, mācot un ceļot kvalifikāciju. Tādējādi veiksmīga aktīvā nodarbinātības politika, uzlabojot darba tirgus funkcionalitāti un darbaspēka kvalitāti, palielina darba tirgus elastību.

Pasīvās nodarbinātības politikas galvenais elements ir pabalstu sistēma. Viens no iedarbīgākajiem instrumentiem ir bezdarbnieka pabalsts. Tas mazina nodarbinātā statusa zaudējuma negatīvās sekas un nabadzības risku. Vienlaikus pabalsti mēdz negatīvi ietekmēt darba tirgus elastību. Jo lielāka kompensācija par darba zaudējumu, jo ilgāk tā tiek sniegta, jo cilvēks labāk aizsargāts pret nabadzības risku, jo mazāka viņa vēlme meklēt darbu.

Minēto faktoru ietekme uz darba tirgus elastību apkopota 4.1. tabulā.

4.1. tabula

INSTITUCIONĀLO FAKTORU IETEKME UZ DARBA TIRGUS ELASTĪBU

Institucionālais faktors	Ietekme uz darba tirgus elastību
Nodokļu slogs	-
Minimālā mēneša darba alga	-
Darba laiks	-
Darba aizsardzība	-
Arodbiedrības	-
Aktīvā nodarbinātības politika	+
Pasīvā nodarbinātības politika	-

Lai gan 4.1. tabulā norādīti vairāki institucionālie faktori, kas negatīvi ietekmē darba tirgus elastību, jāuzsver, ka tie visi izmantojami darbaņēmēja aizsardzības un darba vides kvalitātes uzlabošanai. Tas stimulē cilvēkus aktīvi piedalīties darba tirgū, palielinot ekonomisko aktivitāti un ļaujot efektīvāk izmantot darbaspēka potenciālu. Tāpēc institucionālo faktoru ietekme uz darba tirgu nav viennozīmīga. Tiem jābūt līdzsvarā, lai veidotu darbaspēkam izdevīgu darba tirgu un lieki neierobežotu darba tirgus elastību.

4.1.1. Nodokļu slogs

Saistībā ar darba tirgu nodokļu slogs nozīmē iedzīvotāju ienākuma nodokli un sociālās iemaksas, ar ko tiek aplikti nodarbinātā ienākumi. Lai salīdzinātu nodokļu slogu Latvijā un ES15 valstīs, izmanto netiešo nodarbināto nodokļu likmi.¹ 1995. gadā Latvijas netiešā nodarbināto nodokļu likme bija augstāka par ES15 valstu vidējo likmi (attiecīgi 38.9% un 37.3%; sk. 4.2. tabulu). ES15 valstīs šī likme svārstījās no 25.7% Lielbritānijā līdz 48.4% Zviedrijā.

4.2. tabula

NETIEŠĀ NODARBINĀTO NODOKĻU LIKME 1995. UN 2002. GADĀ

Valsts	1995 (%)	2002 (%)	Pārmaiņas (procentu punktos)
ES15 valstis	37.3	36.3	-1.0
Zviedrija	48.4	46.6	-1.8
Somija	43.9	43.9	0.0
Beļģija	43.9	43.5	-0.4
Francija	42.2	41.8	-0.4
Itālija	37.8	41.1	3.3
Dānija	40.7	39.9	-0.8
Vācija	39.5	39.9	0.4
Austrija	38.7	39.2	0.5
Grieķija	34.1	37.8	3.7
Latvija ¹	38.9	37.0	-1.9
Portugāle	31.0	33.7	2.7
Nīderlande	35.1	31.9	-3.2
Spānija	28.9	30.0	1.1
Luksemburga	29.5	28.0	-1.5
Īrija	29.8	25.9	-3.9
Lielbritānija	25.7	24.6	-1.1

¹ Autoru aprēķini.

Avots: Eurostat.

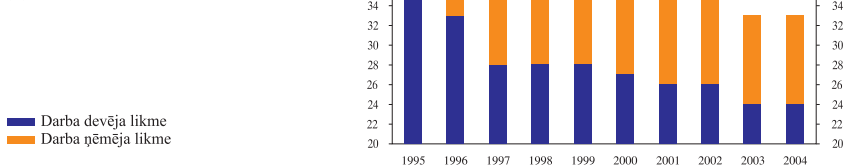
1995.–2002. gadā netiešā nodarbināto nodokļu likme Latvijā saruka par 1.9 procentu punktiem (līdz 37.0%), un to noteica sociālās apdrošināšanas likmes samazināšana (sk. 4.1. att.). Vienlaikus ES15 valstīs vidējā netiešā nodarbināto nodokļa likme saruka par 1.0 procentu punktu (līdz 36.3%). Saskaņā ar autoru aprēķinu 2003. gadā pēc kārtējās sociālās apdrošināšanas likmes samazināšanas netiešā nodarbināto nodokļu likme Latvijā saruka līdz 36.9%.

Kopumā vērtējot nodarbināto nodokļu slogu Latvijā un tā attīstību, var secināt, ka tas

¹ Tā ir tiešo un netiešo nodokļu un darba devēja un darba ņēmēja sociālo iemaksu summas, ar ko tiek aplikti nodarbinātā ienākums, attiecība pret kopējo atlīdzību, ko saņem darba ņēmējs.(44)

4.1. attēls

SOCIĀLĀS APDROŠINĀŠANAS LIKME LATVIJĀ 1995.–2004. GADĀ (%)

Avots: (39).

aptuveni atbilst ES15 valstu vidējam rādītājam un neveicina Latvijas darba tirgus elastības samazināšanos salīdzinājumā ar ES15 valstīm.

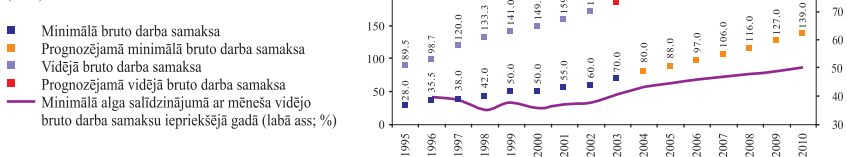
4.1.2. Minimālā mēneša darba alga

Latvijā minimālo mēneša darba algu (tālāk tekstā – minimālā alga) saskaņā ar Darba likumu nosaka Latvijas Republikas Ministru kabinets (tālāk tekstā – Ministru kabinets). Kopš 1995. gada Ministru kabinets vienu vai divas reizes gadā (izņemot 2000. gadu) akceptēja minimālās algas līmeņa palielināšanu. Pēdējos gados minimālā alga bija aptuveni 30–36% no strādājošo mēneša vidējās bruto darba samaksas (ES25 valstīs – 33–47%).

2003. gadā tika pieņemta stratēģija minimālās algas palielināšanai līdz 2010. gadam (sk. 4.2. att.). Tajā plānota minimālās algas divkārtošana salīdzinājumā ar 2003. gada līmeni (70 latu). Plānotais minimālās algas līmenis tika aprēķināts, lai septiņos gados sasniegtu minimālās algas līmeni, kas būtu 50% no prognozētās strādājošo iepriekšējā gada mēneša vidējās bruto darba samaksas.

4.2. attēls

MĒNEŠĀ VIDĒJĀ UN MINIMĀLĀ BRUTO DARBA SAMAKSA LATVIJĀ 1995.–2010. GADĀ (latos)

Avoti: CSP un (27).

Plānotā un īstenotā minimālās algas paaugstināšana (līdz 80 latiem) 2004. gadā skāra aptuveni 22% no darbinieku kopskaita,¹ savukārt privātajā sektorā šis īpatsvars bija aptuveni 30.5%. Tas ir diezgan nozīmīgs darbinieku skaits un būtisks papildu slogs darba devējiem.

¹ Pēc CSP datiem, 2003. gada oktobrī aptuveni šāds darbinieku skaits saņēma algu, kas zemāka par 80 latiem.

Sešās ES15 valstīs (Vācijā, Austrijā, Itālijā, Šveicē, Dānijā un Somijā) un vienā ES10 valstī (Kiprā) minimālā alga nav ar likumu noteikta un kolektīvās vienošanās, kas tiek panāktas ar arodbiedrību starpniecību, ir galvenais algu noteikšanas mehānisms. Beļģijā, Nīderlandē un Luksemburgā, kā arī Francijā, Lielbritānijā un Īrijā¹ minimālā alga pārsniedz 900 eiro, Čehijā, Spānijā, Portugālē, Grieķijā, kā arī Maltā un Slovēnijā – 400–900 eiro, bet pārējās ES10 valstīs – 200–400 eiro. Lietuvā un Latvijā minimālā alga pēc PPS ir zemākā ES25 valstīs (attiecīgi 281 un 283 eiro). Minimālo algu salīdzinājums saskaņā ar PPS atspoguļots 4.3. tabulā.

4.3. tabula

MINIMĀLĀ ALGA PĒC PPS 2004. GADA JANVĀRĪ (eiro)

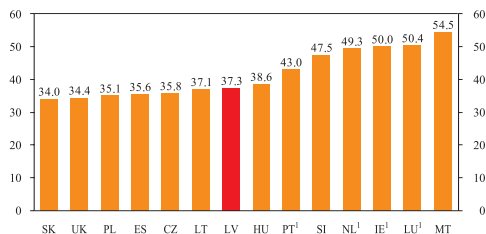
Valsts	Minimālā alga pēc PPS	Valsts	Minimālā alga pēc PPS
Lietuva	281	Slovēnija	667
Latvija	283	Grieķija	774
Igaunija	304	Malta	821
Slovākija	320	Īrija	929
Ungārija	364	Lielbritānija	1 084
Polija	398	Francija	1 170
Čehija	439	Beļģija	1 187
Spānija	625	Nīderlande	1 202
Portugāle	663	Luksemburga	1 237

Avots: Eurostat.

Lai salīdzinātu minimālās algas līmeni, jāsalīdzina tās relatīvie lielumi. Viens no rādītājiem, ko izmanto šajā nolūkā, ir minimālās algas attiecība pret vidējo bruto darba samaksu tautsaimniecībā. 2003. gadā minimālā alga veidoja 54.5% no vidējās pilnas slodzes bruto darba samaksas rūpniecībā un pakalpojumu nozarē Maltā (augstākais rādītājs 14 ES25 valstīs²) un 34.0% – Slovākijā (zemākais rādītājs; sk. 4.3. att.). Latvijā

4.3. attēls

MINIMĀLĀS ALGAS ATTIECĪBA PRET VIDĒJO PILNAS SLODZES BRUTO DARBA SAMAKSU RŪPNIECĪBĀ UN PAKALPOJUMU NOZARĒ 2003. GADĀ (%)

¹ 2002. gada dati.

Avots: Eurostat.

¹ Lielbritānijā un Īrijā minimālā alga tika noteikta tikai 20. gs. 90. gadu beigās.

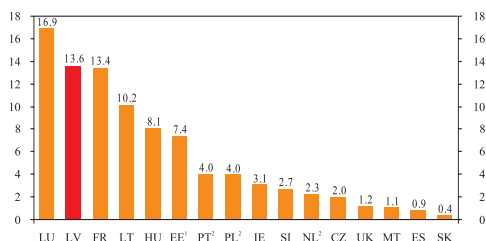
² Informācija nav pieejama par Igauniju, Grieķiju, Franciju un Beļģiju.

minimālā alga sasniedza 37.3% no vidējās pilnas slodzes bruto darba samaksas rūpniecībā un pakalpojumu nozarē.

To nodarbināto īpatsvars, kuri saņem minimālo algu, atspoguļo jutību pret minimālās algas līmeņa paaugstināšanu. Jo lielāks šis rādītājs, jo darba tirgus jutīgāks pret minimālās algas pārmaiņām. Lai gan minimālā alga Latvijā ir viena no zemākajām ES25 valstīs, to nodarbināto īpatsvars, kuri to saņem, ir samērā liels. 2003. gadā Latvijā pilnā slodzē nodarbinātie, kuri saņēma minimālo algu, bija 13.6% (viens no augstākajiem rādītājiem salīdzinājumā ar citām ES25 valstīm; sk. 4.4. att.). Tas liecina par Latvijas darba tirgus relatīvi augsto jutību pret minimālās algas paaugstināšanu.

4.4. attēls

2003. GADĀ PAR MINIMĀLO ALGU
PILNĀ SLODZĒ NODARBINĀTIE
(%)

¹ 2001. gada dati.

² 2002. gada dati.

Avots: Eurostat.

Apkojojot minimālās algas raksturojumu Latvijā, jāatzīmē divi svarīgi aspekti. No vienas puses, minimālās algas absolūtais līmenis pēc PPS Latvijā ir viens no zemākajiem ES25 valstīs. Vienlaikus darba tirgus elastības analizē svarīgāks ir to nodarbināto īpatsvars, kuri saņem minimālo algu. Nozīmīgas nodarbināto daļas mēneša ienākumu apjoms ir tuvs minimālajai algai, liecinot, ka minimālās algas paaugstināšana ievērojami ietekmē darba tirgus elastību salīdzinājumā ar tām ES25 valstīm, kurās minimālā alga tiek reglamentēta. Tomēr šis secinājums jāvērtē piesardzīgi, jo diezgan liels algu apjoms tiek izmaksāts neoficiāli.(3, 32) Tāpēc to darbinieku īpatsvars, kuri faktiski saņem algu, kas tuva minimālajai, var būt mazāks. No otras puses, minimālās algas paaugstināšanas (līdz 50% no vidējās bruto darba samaksas) plāna īstenošana var mazināt Latvijas darba tirgus relatīvo elastību.

4.1.3. Darba laiks

Darba laiku Latvijā reglamentē Darba likums. Darbinieka normālais dienas darba laiks nedrīkst pārsniegt 8 stundas, bet normālais nedēļas darba laiks – 40 stundu. Tikai trijās ES25 valstīs (Latvijā, Igaunijā un Polijā) darba laiks tiek noteikts saskaņā ar likumu. Citās valstīs, lai gan vidējais darba laiks tiek noteikts saskaņā ar likumu, iespējams kolektīvi ieviest vidējā darba laika shēmas, kas ir daudz elastīgākas un vienlaikus nodrošina likumā noteikto vidējo darba laiku. Saskaņā ar Eurostat datiem 20% ES15 valstīs nodarbināto izmanto iespēju strādāt elastīgu darba laiku. ES15 valstīs

darba laiks svārstās no 37 līdz 39 stundām nedēļā, izņemot Franciju (35 stundas) un Grieķiju (40 stundu).

ES15 valstīs faktiski nostrādātais darba laiks vidēji nedēļā ir 40 stundu, ES10 valstīs šis rādītājs ir augstāks – 42.4. Visās ES10 valstīs, izņemot Kipru un Lietuvu, faktiski nostrādātais darba laiks nedēļā ir lielāks par ES15 valstu vidējo rādītāju. ES25 valstīs vīrieši strādā ilgāku darba laiku nekā sievietes.

Apsekojumu metodoloģijas atšķirību dēļ tikai 12 no ES25 valstīm iespējams salīdzināt to darbinieku, kuri nodarbināti pilnā slodzē, faktiski nostrādāto vidējo darba laiku nedēļā (sk. 4.4. tabulu). Latvijā pilnā slodzē nodarbinātie 2003. gadā strādāja vidēji 41.9 stundas nedēļā, kas ir otrs lielākais rādītājs (Igaunijā – 42.4 stundas nedēļā) salīdzinājumā ar pieejamiem ES25 valstu 2002. gada datiem. Ja minēto rādītāju analizē dzimumu dalījumā, Latvijā gan sievietes, gan vīrieši *de facto* vidēji strādā vairāk par likumā noteikto darba laiku.

4.4. tabula

VIDĒJAIS PILNĀ SLODZĒ FAKTISKI NOSTRĀDĀTAIS DARBA LAIKS NEDĒĻĀ 2002. GADĀ
(stundās)

Valsts	Kopā	Sievietes	Vīrieši
Igaunija	42.4	41.5	43.1
Latvija ¹	41.9	40.3	43.4
Slovēnija	41.5	40.3	42.4
Slovākija	40.8	40.5	41.1
Somija	40.7	39.1	42.0
Kipra	40.0	39.6	40.4
Malta	40.0	38.3	40.7
Beļģija	39.2	38.0	39.8
Nīderlande ²	39.1	38.1	39.4
Īrija	37.8	32.8	41.9
Lielbritānija	37.8	34.4	39.6
Spānija	–	37.3	39.8

Avoti: (7), CSP 2003. gada dati (¹) un 2001. gada dati (²).

Arī pusslodzē nodarbinātie Latvijā strādā vairāk, nekā noteikts likumā. Saskaņā ar šā rādītāja datiem darbinieki Francijā, Slovākijā un Beļģijā pusslodzē strādā ilgāku darba laiku nekā Latvijā (sk. 4.5. tabulu).

Analizējot situāciju Latvijā darba laika jomā, var secināt, ka *de iure* tas nav elastīgs, – likumā noteikts konkrēts darbadienas un darba nedēļas ilgums. Tāda situācija nav raksturīga ES25 valstīm, kur darbinieki aktīvi izmanto elastīgā darba laika priekšrocības. Lai gan darba laiku nosaka likums, Latvijā *de facto* darbinieki strādā ilgāk. Strādājošo faktiski nostrādātais darba laiks nedēļā Latvijā ir viens no ilgākajiem ES25 valstīs. Šādu situāciju varētu izskaidrot tas, ka darba devēji Latvijā cenšas nodarbināt pēc iespējas mazāk cilvēku (lai nepaaugstinātu ražošanas izmaksas) vai arī darbaspēka

4.5. tabula

VIDĒJAIS PUSSLODZĒ FAKTISKI NOSTRĀDĀTAIS DARBA LAIKS NEDĒLĀ 2002. GADĀ (stundās)

Valsts	Kopā	Sievietēm	Vīriešiem
Francija	23.6	23.6	23.5
Slovākija	23.3	23.2	23.4
Beļģija	23.1	23.1	23.3
Latvija ¹	22.9	21.8	24.4
Igaunija	22.2	22.2	22.2
Kipra	22.0	22.4	21.1
Austrija ²	22.0	21.9	22.1
Malta	21.2	21.1	21.6
Nīderlande ²	21.2	20.8	21.9
Somija	20.1	20.4	19.5
Lielbritānija	15.6	15.8	15.1
Spānija	–	17.2	18.0

Avoti: (7), CSP 2003. gada dati (¹) un 2001. gada dati (²).

pieāvājums pilnībā nevar apmierināt darba tirgus pieprasījumu (piemēram, kvalifikācijas atbilstības ziņā).

4.1.4. Darba aizsardzība

Darba aizsardzība ir neatņemama darba tirgus sastāvdaļa. Valsts uzdevums ir ne tikai nodrošināt darbinieku ar piemērotu darba vidi, bet arī aizsargāt viņu no negatīviem faktoriem, piemēram, diskriminācijas un netaisnīgas darba devēja attieksmes. Valsts uzdevums ir arī reglamentēt darbā pieņemšanas un no darba atlaišanas procedūras, ņemot vērā gan darbinieka, gan darba devēja intereses.

Darba aizsardzības normas, ko reglamentē Darba likums, atbilst vispārējiem Eiropas darba aizsardzības standartiem. Pozitīvi vērtējami jaunievedumi Darba likumā salīdzinājumā ar Latvijas Republikas Darba likumu kodeksu. Darba likumā īpaši akcentēti vienlīdzīgu tiesību principi un uz noteiktu laiku noslēgta darba līguma termiņš saīsināts no 5 līdz 2 gadiem. Uz noteiktu laiku noslēgta darba līguma termiņš (t.sk. termiņa pagarinājumi) Latvijā ir viens no zemākajiem Eiropā (sk. 4.6. tabulu).

Pārbaudes termiņš privātā sektora darbiniekiem Latvijā nevar pārsniegt 3 mēnešus tāpat kā Čehijā, Ungārijā, Norvēģijā, Polijā, Portugālē¹ un Slovākijā². Atlaišanas pabalsti Latvijā pagaidām ir zemi (vairākās Eiropas valstīs, piemēram, Austrijā, Beļģijā, Zviedrijā, Polijā, Norvēģijā, Somijā un Itālijā, to vispār nav²). Saskaņā ar Darba likumu ar 2005. gadu tie tiks piesaistīti darbinieka darba stāžam konkrētajā uzņēmumā un

¹ Ar izņēmumiem darbam ar augstu atbildības līmeni (pārbaudes termiņš – līdz 180 dienām) un vadītājiem (pārbaudes termiņš – līdz 240 dienām).

² (9).

4.6. tabula

UZ NOTEIKTU LAIKU NOSLĒGTA DARBA LĪGUMA MAKSIMĀLAIS TERMIŅŠ ES25 VALSTĪS 2003. GADĀ (mēnešos)

Valsts	Termiņš
Francija	18
Vācija, Grieķija, Spānija, Latvija	24
Īrija, Lielbritānija, Portugāle	48
Ungārija	60
Austrija, Čehija, Somija, Itālija, Nīderlande, Norvēģija, Polija	Bez ierobežojumiem

Avoti: (8, 9).

atsevišķu darbinieku grupām būs daudz lielāki. Tas radīs papildu slogu darba devējam, īpaši tad, ja būs būtiski jāsamazina darbinieku skaits negatīvu šoku gadījumā.

Latvijas Darba likums daudz precīzāk nekā Darba likumu kodekss reglamentē darba devēja un darbaņēmēja attiecības un veicina daudz efektīvāku abu pušu sadarbību, uzlabojot darba tirgus funkcionēšanas efektivitāti un elastību. Pēc Pasaules Bankas vērtējuma, Latvijas Darba likums pārmērīgi neierobežo darbaspēka rotāciju un likumā ierakstītie noteikumi darba līguma izbeigšanai un algas noteikšanai pēc Eiropas standartiem ir samērā elastīgi.(32)

Viena no Darba likuma normām, kas mazina ietekmi uz darba tirgus elastību, ir ierobežojumi darba devējam uzteikt darba līgumu atsevišķām darbinieku grupām (grūtniecēm, sievietēm pēcdzemdību periodā, invalīdiem). Šī norma var apgrūtināt sieviešu un cilvēku ar speciālām vajadzībām iekārtošanu darbā. Darba devējam, pieņemot darbā šādus cilvēkus, jābūt daudz piesardzīgākam, jo neveiksmes gadījumā tiesību akti var būtiski ierobežot darba devēja iespējas atlaist darbinieku. Tas var veicināt diskrimināciju, ko nepieļauj Darba likums. Vācijā, piemēram, darba devējam nav aizliegts atlaist minēto grupu darbiniekus, bet ar nosacījumu, ka darba devējam iepriekš jāinformē attiecīgās valsts iestādes.

Latvijas darba aizsardzības kopējais vērtējums darba tirgus elastības kontekstā tomēr ir pozitīvs. Darba aizsardzības reglamentēšana atbilst ES praksei, tāpēc to var uzskatīt par labvēlīgu darba tirgus efektīvas funkcionēšanas nodrošināšanai un veicināšanai.

4.1.5. Arodbiedrības

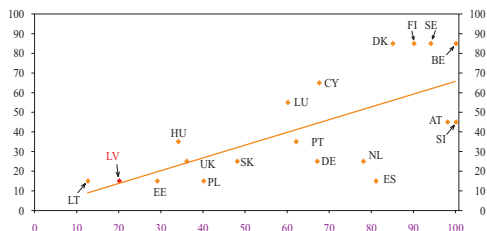
2004. gada maijā Latvijā bija reģistrētas 137 arodbiedrības, kas apvienoja 185 190 tūkst. biedru (aptuveni 18% no nodarbināto kopskaita). Arodbiedrību darbību reglamentē 1990. gadā pieņemtais Latvijas Republikas likums "Par arodbiedrībām". Lielākās arodbiedrības apvienojušās LBAS, kas ir vienīgā nacionālā arodbiedrību apvienība. LBAS reģistrētas 25 arodbiedrības, kas apvieno vairāk nekā 180 tūkst. biedru.

Arodbiedrību ietekme ir viens no nozīmīgākajiem faktoriem darba tirgus elastības samazināšanai. Latvijā arodbiedrības algas var ietekmēt samērā maz, jo arodbiedrību

biedru īpatsvars ir neliels. Arodbiedrības ietekmē algas galvenokārt uzņēmumu līmenī. Piemēram, Slovēnijā, Beļģijā, Somijā, kā arī citās valstīs, kur arodbiedrību biedru īpatsvars ir lielāks, arodbiedrības algu veidošanās procesu ietekmē galvenokārt starpnozaru vai nozaru līmenī (5), tādējādi tām ir liela nozīme algu noteikšanas procesā. Latvijā salīdzinājumā ar citām ES25 valstīm ir viens no zemākajiem arodbiedrību biedru īpatsvaram un viens no mazākajiem nodarbināto īpatsvaram, kuru algu apmēru ietekmē arodbiedrības (sk. 4.5. att.).

4.5. attēls

ARODBIEDRĪBU BIEDRU ĪPATSVARS UN DARBA KOPLĪGUMĀ NOTEIKTO ALGU ĪPATSVARS 2002. UN 2003. GADĀ
(arodbiedrību biedru īpatsvars (% no nodarbināto skaita); vienojoties noteikto algu īpatsvars (% no visām algām))

Avots: (7).

Latvijā arodbiedrības galvenokārt izveidotas sabiedriskajā sektorā. 2002. gadā 38% no sabiedriskajā sektorā un tikai 8% no privātajā sektorā nodarbinātajiem bija arodbiedrību biedri.(3)

LBAS nozīme Latvijas darba tirgus organizācijas un reglamentēšanas jomā arvien pieaug. Sociālā dialoga veidā LBAS piedalās visu būtiskāko likumu un citu normatīvo aktu sagatavošanā. LBAS panāca minimālās algas plānveidīgu palielināšanu (līdz 2010. gadam) līdz 139 latiem.(24) Īpaši nozīmīgs ir LBAS ieguldījums darba aizsardzības uzlabošanā. 2004. gada 20. februārī LBAS noteica prioritāti – ar nodokli neapliekamā darba algas minimuma palielināšanu.¹(42)

Latvijā arodbiedrību aktivitāte galvenokārt izpaužas sabiedriskajā sektorā (aktīvi un ar pozitīviem rezultātiem tiek īstenoti arodbiedrību pasākumi, lai panāktu medicīnas māsu un skolotāju darba algu paaugstināšanu), savukārt privātajā sektorā aktivitāte ir minimāla. Salīdzinājumā ar lielāko daļu ES25 valstu Latvijā ir zems arodbiedrību biedru īpatsvars. Darba koplīgumā algu noteikšana galvenokārt notiek uzņēmumu līmenī. Kopumā var secināt, ka Latvijā arodbiedrības daudz mazāk ierobežo darba tirgus elastību nekā citās ES25 valstīs.

4.1.6. Aktīvā nodarbinātības politika

Aktīvā nodarbinātības politika Latvijā tiek īstenota, pamatojoties uz Latvijas Republikas "Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumu". Viens no svarīgākajiem no-

¹ Ar nodokli neapliekamo darba algas minimumu nosaka Latvijas Republikas likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli", kas stājās spēkā 1994. gadā. Kopš 1994. gada ar nodokli neapliekamais darba algas minimums samazināts divas reizes: 1994. gadā – no 25.00 latiem līdz 22.50 latiem un 1997. gadā – no 22.50 latiem līdz 21.00 latam mēnesī.

darbinātības politikas aspektiem ir aktīvie nodarbinātības pasākumi, kas veicina darba meklētāju prasmju uzlabošanu un piemērotību darba tirgus prasībām saistībā ar ekonomisko apstākļu un tehnoloģiju pārmaiņām.

Latvijā par aktīvās nodarbinātības politikas īstenošanu atbildīgā institūcija ir NVA. Ar personāla atlasī nodarbojas arī vairāk nekā 20 privāto aģentūru, papildus vienam no valsts aktīvās nodarbinātības politikas galvenajiem mērķiem veidojot saikni starp darba devējiem un darba meklētājiem.

Salīdzinājumā ar citām ES25 valstīm Latvijā valsts aktīvās nodarbinātības politikas izdevumu attiecība pret IKP ir diezgan zema – 0.13% no IKP 2001. gadā (sk. 4.7. tabulu). Turklāt 2002. gadā normatīvo aktu grozījumu dēļ tā samazinājās (līdz 0.09% no IKP) un arī 2003. gadā saglabājās aptuveni tādā pašā līmenī.¹

Nepietiekamais aktīvās nodarbinātības politikas pasākumu finansējums ietekmē arī

4.7. tabula

AKTĪVĀS NODARBINĀTĪBAS POLITIKAS IZDEVUMI ES VALSTĪS

Valsts	Izdevumi (% no IKP)	Gads
Igaunija	0.06	2001
Lielbritānija	0.10	2001
Lietuva	0.12	2001
Latvija	0.13	2001
Čehija	0.17	2000
Slovākija	0.18	2000
Polija	0.20	2000
Portugāle	0.20	2001
Grieķija	0.30	2001
Slovēnija	0.40	1998
Austrija	0.40	2001
Ungārija	0.47	2000
Itālija	0.50	2001
ES15 valstis (vidēji)	0.70	2001
Spānija	0.70	2001
Īrija	0.70	2001
Somija	0.70	2001
Vācija	0.90	2001
Francija	0.90	2001
Nīderlande	0.90	2001
Beļģija	1.00	2001
Zviedrija	1.30	2001
Dānija	1.60	2001

Avoti: (1, 10, 40), Latvijai – autoru aprēķini.

to efektivitāti. Latvijā 2003. gadā no 54 729 aktīvajos nodarbinātības pasākumos iesaistītajiem bezdarbniekiem 17.9% jeb 9 802 cilvēki sešu mēnešu laikā pēc mācību pabeigšanas iekārtojās pastāvīgā darbā. Austrijā šis rādītājs 2003. gadā bija 49%, bet Zviedrijā un Spānijā – attiecīgi 38% un 32%.⁽¹⁰⁾ Tomēr dažiem Latvijas aktīvās nodarbinātības politikas pasākumiem efektivitātes rādītāji ir diezgan augsti. Tas attiecas uz aktīvās nodarbinātības pasākumiem noteiktām personu grupām. Saskaņā ar NVA datiem 2003. gadā 66.7% izmēģinājuma projektos piedalījušos bezdarbnieku iekārtojušies darbā pirmo sešu mēnešu laikā, bet profesionālo apmācību pabeigušie – 37.8%.⁽³³⁾

Aktīvās nodarbinātības politikai plānotais finansējums 2005. gadam vairāk nekā divas reizes pārsniedz 2004. gada apjomu.^(34; autoru aprēķini) Straujais finansējuma pieaugums lielā mērā saistīts ar Latvijas pievienošanos ES, kas nodrošina Latvijai plašākas iespējas aktīvās nodarbinātības politikas īstenošanā, piesaistot ES struktūrfondu līdzfinansējumu. Tas galvenokārt attiecas uz ESF, kas ir ES finanšu instruments Eiropas nodarbinātības stratēģijas īstenošanai. ESF ietvaros Latvijai tiks sniegts atbalsts jomās, kas lielā mērā atbilst aktīvās nodarbinātības politikas mērķiem, – nodarbinātības veicināšanā, izglītības un tālākizglītības attīstībā, sociālās atstumtības mazināšanā. Triju gadu plānošanas periodā Latvija no ESF var saņemt līdz 132.75 milj. latu.⁽⁴⁵⁾

4.1.7. Pasīvā nodarbinātības politika

Valsts pasīvās nodarbinātības politikas galvenais instruments ir sociālie pabalsti. Darba tirgus elastību vistiešāk ietekmē bezdarbnieka pabalsts. Atkarībā no bezdarbnieka pabalsta lieluma tas var gan palīdzēt cilvēkam atgūt nodarbinātā statusu, gan vājināt vēlmi meklēt darbu un tādējādi mazināt darba tirgus elastību.

Bezdarbnieka pabalsta apmērs Latvijā ir visai neliels – algas aizvietošanas koeficients (*replacement ratio*)² 2003. gadā bija 50%³, kas ir zemāks nekā lielākajā daļā ES25 valstu (sk. 4.8. tabulu). ES10 valstu vidū zemāks koeficients ir tikai Polijā (40%) un Lietuvā (25%)⁴. Latvijā bezdarbnieka pabalsts tiek aprēķināts, pamatojoties uz personas apdrošināšanas stāžu un no bezdarba gadījumam veikto iemaksu ienākumiem. Bezdarba pabalsta izmaksas maksimālais ilgums ir deviņi mēneši, un tā apmērs šajā periodā tiek pakāpeniski samazināts, veicinot bezdarbnieka darba meklējumus. Lietuvā un Igaunijā bezdarbnieka pabalsta apmērs nav atkarīgs no bezdarbnieka iepriekšējā ienākuma, bet tā apmēru ietekmē citi faktori, piemēram, darba zaudējuma iemesli.⁽¹¹⁾

Bezdarbnieka pabalsta saņemšanas periodu grūti salīdzināt starp valstīm, jo to noteikšanas nosacījumi ir atšķirīgi. Latvijā, Čehijā un Lietuvā bezdarbnieka pabalsta saņemšanas periods ir fiksēts, savukārt Latvijā tas ir ilgāks. Pārējās ES10 valstīs bez-

¹ Autoru aprēķini.

² Sākotnējā bezdarba pabalsta līmeņa attiecība pret iepriekšējo ienākumu līmeni.

³ Darbniekiem ar darba stāžu no 1 gada līdz 5 gadiem.

⁴ Lietuvas algas aizvietošanas koeficients aprēķināts, ņemot vērā to, ka bezdarbnieka pabalsts var būt noteikts robežās no valsts nodrošinātā ienākuma līdz vienai ceturtdaļai no iepriekšējā ienākumu līmeņa atkarībā no darba zaudēšanas iemesliem.

4.8. tabula

GALVENIE BEZDARBNIKA PABALSTA SISTĒMAS RĀDĪTĀJI

Valsts	Algas aizvietošanas koeficients ¹ (2003. gada janvārī; %)	Pabalsta saņemšanai nepieciešamais stāžs ² (pirms pabalsta pieprasīšanas nepārtraukti nostrādātais periods; kopējais darba stāžs mēnešos)	Bezdarbnieka pabalsts ² (% no iepriekšējā ienākuma personai bez bērniem)	Pabalsta saņemšanas periods ² (mēnešos; ilgumu ietekmējošs faktors)
Lietuva	25	24 (36)	nav atkarīgs (darba zaudējuma iemesli, apdrošināšana)	6
Polija	40	12 (18)	nav atkarīgs (apdrošināšanas stāžs)	6–18 (dzīvesvieta)
Latvija	50	9 (12)	50–65% (atkarībā no darba stāža) pirmajos 3 mēnešos, 75% nākamajos 3 mēnešos, 50% pēdējos 3 mēnešos ³	9
Igaunija	50	12 (24)	nav atkarīgs	6–12 (apdrošināšanas stāžs)
Čehija	50	12 (36)	50% pirmajos 3 mēnešos, 40% nākamajos	6
Slovākija	60	24 (36)	50% pirmajos 3 mēnešos, 45% nākamajos	6–9 (apdrošināšanas stāžs)
Slovēnija	63	12 (18)	70% pirmajos 3 mēnešos, 60% nākamajos	3–24 (apdrošināšanas stāžs, vecums)
Ungārija	64	12 (48)	65%	3–12 (darba stāžs)
ES15 valstis (vidēji)	60	n/a	n/a	n/a

Avoti: (I) (1), (II) (2), (37) (3).

darbnieka pabalsta saņemšanas periodu nosaka dažādi faktori: darbinieka darba stāžs, pirms pabalsta pieprasīšanas nepārtraukti nostrādātais periods, dzīvesvieta, vecums.

Kopumā var secināt, ka bezdarbnieka pabalsta izmaksas kārtība Latvijā neierobežo darba tirgus elastību. Pabalsta apmērs attiecībā pret darba samaksu ir mērens. Latvijā atšķirībā no vairākuma pārējo ES10 valstu ir fiksēts bezdarbnieka pabalsta izmaksāšanas periods (cilvēkiem ar īsu darba stāžu tas būs relatīvi ilgāks). Kopumā var secināt, ka pasīvā nodarbinātības politika Latvijā veicina nodarbinātību un nerada pārliekus šķēršļus darba tirgus elastībai.

4.2. Algu elastība

Algu elastība ir viens no mehānismiem, kas var nodrošināt darba tirgus straujāku pieaugošanos tautsaimniecības pārmaiņām. Algu elastību var ierobežot darba tirgus in-

stitucionālie aspekti – minimālā alga, arodbiedrības u.c. (sk. 4.1. sadaļu). Latvijā salīdzinājumā ar citām ES25 valstīm šo faktoru ietekme ir mērena un nevar būtiski traucēt tautsaimniecības pielāgošanos šokiem un izraisīt ekonomisko nelīdzsvarotību.

Lai novērtētu algu elastību, pētījumā izmantoti trīs paņēmieni. Pirmkārt, apskatīta algu dinamikas un nozaru pievienotās vērtības pārmaiņu un darba ražīguma pārmaiņu sakarība 1998.–2003. gadā. Otrkārt, veikta algu salīdzinošā analīze Latvijas tautsaimniecības nozaru dalījumā. Ņemot vērā to, ka tautsaimniecības nozaru attīstība nav vienmērīga, nehomogēna algu struktūra un dinamika nozaru dalījumā var liecināt par algu elastības pakāpi. Treškārt, veikts algu elastības ekonometriskais vērtējums.

4.2.1. Reālās algas dinamikas un nozaru pievienotās vērtības un darba ražīguma pārmaiņu sakarība

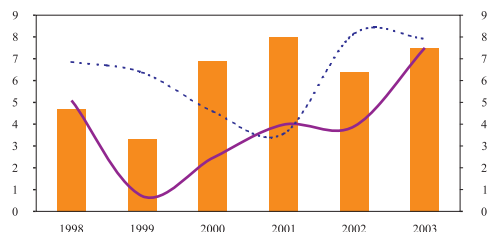
Algas un pievienotā vērtība

Privātajā sektorā darba samaksas pieaugums iepriekšējos gados bijis ļoti līdzīgs IKP kāpuma dinamikai, savukārt sabiedriskajā sektorā algu korelācija ar IKP pieaugumu bijusi zemāka (sk. 4.6. att.).

4.6. attēls

IKP UN VIDĒJĀS BRUTO DARBA ALGAS SABIEDRISKAJĀ UN PRIVĀTAJĀ SEKTORĀ REĀLĀ PIEAUGUMA DINAMIKA 1998.–2003. GADĀ
(salīdzinājuma ar iepriekšējo gadu; %)

— IKP salīdzināmajās cenās
— Vidējā bruto darba alga privātajā sektorā
— Vidējā bruto darba alga sabiedriskajā sektorā

Avots: CSP.

Tas, ka privātajā sektorā algas vairāk atspoguļo IKP pārmaiņas nekā sabiedriskajā sektorā, galvenokārt skaidrojams ar to, ka sabiedriskajā sektorā koncentrētas ekonomisko ciklu ietekmei nepakļautās tautsaimniecības nozares – valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana, izglītība un veselības aprūpe.

1998.–2003. gadā var nodalīt divus periodus – Krievijas 1998. gada finanšu krīzes ietekmi uz Latvijas tautsaimniecību un tai sekojošo tautsaimniecības atgūšanos no negatīvā šoka. Tādējādi tautsaimniecība pārdzīvoja gan pieauguma tempa samazināšanos (dažās nozarēs pat ražošanas apjoma kritumu), gan kāpuma tempa palielināšanos, sasniedzot pirmskrīzes līmeni. Tāpēc reālās algas, pievienotās vērtības un produktivitātes analīzi šajā periodā var izmantot algu elastības novērtējumā.

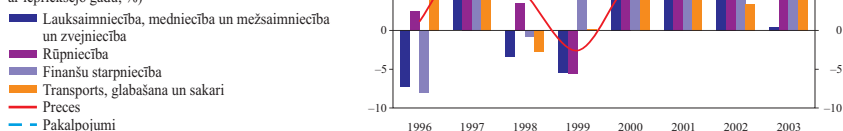
Krievijas 1998. gada finanšu krīze dažādi ietekmēja Latvijas tautsaimniecības nozaru attīstību. Visvairāk tā skāra rūpniecību, lauksaimniecību, medniecību un mežsaim-

niecību, zvejniecību, transportu, glabāšanu un sakarus un finanšu starpniecību. Šajās nozarēs strādājošie uzņēmumi 1998. un 1999. gadā Krievijas finanšu krīzes ietekmē samazināja produkcijas izlaidi. Sarūkot preču izlaidi, krītas darbaspēka pieprasījums, tādējādi radot pazeminošu spiedienu uz algām. Ja, samazinoties preču izlaidi, sarūk arī algas vai algu pieaugums, var secināt, ka algas ir pietiekami elastīgas un spēj veicināt tautsaimniecības pielāgošanos nelabvēlīgiem ārējiem apstākļiem.

Tautsaimniecības nozaru attīstības dinamika pēc Krievijas 1998. gada finanšu krīzes parādīta 4.7. attēlā. Pievienotā vērtība samazinājās tikai preču sektorā, bet pakalpojumu sektorā tā turpināja augt gan 1998., gan 1999. gadā, lai gan kāpuma temps finanšu starpniecībā un transporta, glabāšanas un sakaru nozarē saruka.

4.7. attēls

KRIEVIJAS 1998. GADA FINANŠU KRĪZES IETEKME UZ LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBAS NOZARU ATTĪSTĪBU
(pievienotā vērtība salīdzināmās cenās; salīdzinājuma ar iepriekšējo gadu; %)

Avots: CSP.

Pielikuma P.3. attēlā atspoguļotas pievienotās vērtības un reālo algu pārmaiņas tautsaimniecības nozaru dalījumā. Reālo algu un pievienotās vērtības dinamikas grafiskā analīze ļauj secināt, ka pakalpojumu sektorā algu dinamika kopumā atbilst pievienotās vērtības dinamikai. Gan algu, gan pievienotās vērtības kāpuma temps nedaudz samazinājās 1999. un 2000. gadā, atspoguļojot Krievijas 1998. gada finanšu krīzes ietekmi, kam sekoja pieauguma tempa pakāpeniska palielināšanās. Preču sektorā pievienotās vērtības un algu kāpuma tempa sakarība nav vērojama – pievienotās vērtības samazinājums 1999. gadā neizraisīja reālo algu attiecīgu sarukumu.

Atsevišķu nozaru algu pieauguma dinamika ir diezgan līdzīga nozares pievienotās vērtības pārmaiņām. Sākot ar 2001. gadu, viesnīcu un restorānu nozarē tās gandrīz sakrīt. Būvniecībā un tirdzniecībā pievienotās vērtības kāpums bija augstāks par reālo algu pieaugumu visā analizētajā periodā, taču arī šajās nozarēs pievienotās vērtības kāpuma dinamika bija līdzīga reālo algu pieauguma dinamikai. Lauksaimniecībā, medniecībā un mežsaimniecībā, kā arī zvejniecībā reālo algu kāpuma tempa pārmaiņas atbilda pievienotās vērtības pieauguma pārmaiņām, izņemot norises 2001.–2003. gadā. Algu kāpuma tempa pieaugumu 2002. un 2003. gadā daļēji varētu izskaidrot ar minimālās algas palielināšanu, jo šajās nozarēs 2001. gadā algas bija aptuveni par 27% zemākas nekā vidēji tautsaimniecībā. Finanšu starpniecībā reālo algu kāpuma dinamika aptuveni atbilst nozares pievienotās vērtības pieauguma dinamikai, bet komercpakalpojumos, kaut arī nav izteiktas sakarības starp kāpuma tempa gada svārstībām, tomēr

kopš 2001. gada bija vērojama gan algu, gan pievienotās vērtības pieauguma tempa samazināšanās.

Algas un produktivitāte

Saskaņā ar algu robežproduktivitātes teoriju (*marginal productivity theory of wages*) lielākā darba samaksa, ko darba devējs gatavs maksāt darbiniekam, ir vienāda ar papildu pievienoto vērtību, ko dod viens papildu darbinieks. Tādējādi, palielinoties darba ražīgumam tautsaimniecībā, varētu gaidīt arī algu pieaugumu. Šī teorija apraksta algu veidošanās mehānismu tikai no pieprasījuma puses, t.i., tā nosaka algas, ko gatavs maksāt darba devējs. Taču algu līmeni ietekmē pieprasījuma un piedāvājuma mijiedarbība – no piedāvājuma puses jāņem vērā institucionālo faktoru ietekme (bezdarbnieka pabalsts, minimālā alga, arodbiedrības u.tml.), darbaspēka pieejamība u.c. Ņemot vērā to, ka institucionālā vide Latvijā būtiski neierobežo darba tirgus funkcionēšanu (sk. 4.1. sadaļu), un samērā augsto bezdarba līmeni, varētu gaidīt, ka Latvijā (vismaz atsevišķās nozarēs) algu kāpuma dinamikai jāatbilst produktivitātes pārmaiņām.

Produktivitātes novērtēšanai pētījumā izmantotas trīs metodes:

- 1) viena nodarbinātā pievienotā vērtība (dati par nodarbināto skaitu; avots – Latvijas darbaspēka apsekojumi; tālāk tekstā – nodarbināto skaits);
- 2) viena strādājošā pievienotā vērtība (dati par strādājošo skaitu; avots – uzņēmumu gada pārskati; tālāk tekstā – strādājošo skaits);
- 3) vienā darba stundā radītā pievienotā vērtība (dati par nostrādāto stundu skaitu; avots – uzņēmumu gada pārskati).

Trešā metode produktivitātes pārmaiņas ļauj novērtēt visprecīzāk, jo vērā tiek ņemts, piemēram, darbadienu skaits, kas dažādos gados var būt atšķirīgs, vai nepilnā darba laikā nodarbināto īpatsvara ietekme uz produktivitāti. Tomēr produktivitātes novērtēšanai makroekonomiskā mērogā pieņemamas arī pirmās divas metodes. Salīdzinot pirmo un otro metodi, korektāk izmantot nodarbināto skaitu no Latvijas darbaspēka apsekojumiem nekā strādājošo skaitu, jo darbaspēka apsekojumu dati aptver visu tautsaimniecību (t.i., tie ietver darba ņēmējus, darba devējus, pašnodarbinātos un neapmaksātās personas, kas palīdz citam ģimenes loceklim viņa uzņēmumā vai privātīpašumā, piemājas vai zemnieku saimniecībā). Arī dati par IKP ietver ne tikai to pievienoto vērtību, ko saražo uzņēmumi, bet arī to, kuru saražo individuālie uzņēmēji. Produktivitātes aprēķinos izmantojot datus par strādājošo skaitu no uzņēmumu pārskatiem, jāņem vērā, ka tie aptver mazāku loku nekā dati par saražoto pievienoto vērtību.

Iepriekšējos gados nodarbināto skaita dinamika ļoti atšķīrās no strādājošo skaita un nostrādāto stundu skaita dinamikas, kas galvenokārt skaidrojams ar datu vākšanas metodoloģijas atšķirībām. Nodarbināto skaits kopumā bija svārstīgāks, un atsevišķās nozarēs nodarbināto skaita pārmaiņas pat bija pretējas strādājošo skaita un nostrādāto stundu skaita pārmaiņām.

Nemot vērā minētās datu atšķirības, atkarībā no izmantotās metodes arī produktivitātes aprēķini ļauj izdarīt ļoti atšķirīgus secinājumus. Pētījumā tiek analizētas produktivitātes pārmaiņas, kas tika aprēķinātas, izmantojot otro un trešo metodi. Var secināt, ka, pirmkārt, ar šo metožu palīdzību tika iegūti mazāk svārstīgi produktivitātes rādītāji, kas varētu būt ticamāks rezultāts, un, otrkārt, algu, kā arī strādājošo skaita un nostrādāto stundu skaita datu avots ir uzņēmumu gada pārskati, kas nodrošina saskaņotākus datus. Pielikuma P.3. attēlā parādītas aprēķinātās produktivitātes pārmaiņas salīdzinājumā ar reālās algas pārmaiņām.

Kopumā var secināt, ka sakarība starp reālo algu un produktivitātes pārmaiņām pakalpojumu sektorā izteikta mazāk salīdzinājumā ar sakarību starp reālo algu un pievienoto vērtību, tomēr atsevišķās nozarēs produktivitātes pārmaiņas ļauj izskaidrot reālās algas svārstības, ko nevarēja izskaidrot pievienotās vērtības dinamika. Toties preču sektorā reālās algas pārmaiņu tendence iepriekšējos gados vairāk atbilda produktivitātes pārmaiņām. Tas nav pārsteidzošs rezultāts, ņemot vērā to, ka dažās pakalpojumu nozarēs produktivitāti grūti novērtēt un tā ir diezgan nosacīta.

Apstrādes rūpniecībā reālo algu pārmaiņas atbilda produktivitātes pārmaiņām, turklāt tas, ka produktivitāte apstrādes rūpniecībā pēc Krievijas 1998. gada finanšu krīzes nemazinājās, ļauj izskaidrot, kāpēc netika novērots reālās algas kritums, lai gan pievienotā vērtība šajā nozarē 1999. gadā samazinājās. Viesnīcu un restorānu nozarē būtisks produktivitātes sarukums pēc Krievijas 1998. gada finanšu krīzes ļauj izskaidrot reālās algas kritumu šajā nozarē 1998. un 1999. gadā.

Finanšu starpniecībā un komercpakalpojumos nav vērojama sakarība starp produktivitātes un reālās algas pārmaiņām. Šajās nozarēs reālo algu svārstības vairāk atbilst nozaru izaugsmei. Iespējams, to var izskaidrot tādējādi, ka darbs šajās nozarēs saistīts ar darba tirgū ļoti pieprasītām iemaņām, tāpēc algu limeni tajās būtiski ietekmē piedāvājuma puse. Samazinoties nozares ražošanas apjoma kāpumam, sarūk arī spiediens uz algu pieaugumu. Sakarība starp reālās algas dinamiku un produktivitātes pārmaiņām nav vērojama arī transporta, glabāšanas un sakaru nozarē.

Kopumā var secināt, ka reālās algas pārmaiņu dinamika preču sektorā vairāk atbilst produktivitātes pārmaiņām, bet pakalpojumu sektorā – pievienotās vērtības pārmaiņām. Nozare, kur nevar novērot acīmredzamu sakarību starp reālo algu un nozares pievienoto vērtību un produktivitāti, ir transports, glabāšana un sakari. Pievienotās vērtības un produktivitātes dinamiku šajā nozarē būtiski ietekmēja Krievijas 1998. gada finanšu krīze, jo kritās uz Krieviju transportēto kravu apjoms, kā arī 2002. gadā samazinājās pa cauruļvadu uz Ventspili transportētās naftas un naftas produktu apjoms. 1998. un 1999. gadā saruka arī attiecīgais reālo algu pieaugums, bet 2002. gadā reālās algas turpināja palielināties, lai gan pievienotās vērtības un produktivitātes kāpums samazinājās. Transporta nozare ir kapitālietilpīga, un šajā nozarē strādā samērā maz cilvēku. Tādējādi naftas transportēšanas pārtraukšana pa cauruļvadu izraisīja būtisku

produktivitātes kritumu šajā nozarē. Vienlaikus pēdējos gados strauji attīstījās sakaru nozare, tāpēc reālās algas tajā turpināja augt arī 2002. gadā.

4.2.2. Algu struktūra Latvijas tautsaimniecības nozaru dalījumā

Algu struktūra Latvijā un to pieaugums nozaru dalījumā iepriekšējos gados bijis ļoti neviendabīgs. Tomēr 2002. un 2003. gadā tautsaimniecībā nozaru dalījumā sākusies algu izlīdzināšanās tendence jeb algu konverģence. Šajā pētījuma sadaļā analizēts, kuru nozaru algu dinamika noteica šo tendenci un vai tas liecina par algu neelastīgumu.

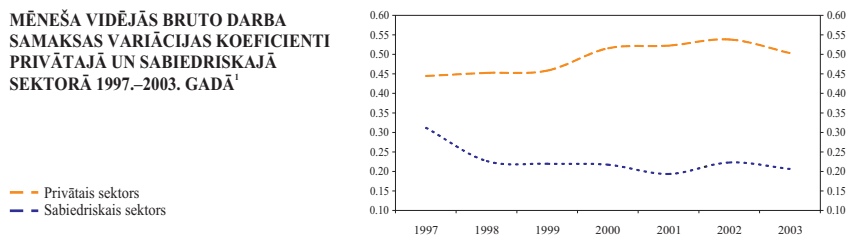
Algu atšķirības nozaru dalījumā raksturo variācijas koeficients.⁽²¹⁾ To aprēķina, dalot nozaru algu standartnovirzi ar vidējo algu tautsaimniecībā. Variācijas koeficienta dinamika labāk raksturo algu atšķirību pārmaiņas nozarēs nekā standartnovirzes dinamika, jo standartnovirzi ietekmē gan algu atšķirību, gan algu līmeņa pārmaiņas.

Aprēķinot variācijas koeficientu algām privātajā sektorā, aprēķinos netika iekļautas valsts pārvaldes algas. Valsts pārvaldes nozare, kas ietilpst privātajā sektorā, ir ļoti neliela, un to veido tikai daži privātie uzņēmumi, kas sniedz valstiskas nozīmes pakalpojumus. 2003. gadā tajā strādāja aptuveni 100 cilvēku, tāpēc privātā sektora algas nevar būtiski ietekmēt vidējo algu līmeni. Tomēr, ņemot vērā to, ka algas šajā nozarē ievērojami pārsniedz privātā sektora vidējo algu līmeni (2003. gadā – aptuveni 2.5 reizes), tā būtiski ietekmē algu (nesvērtu) standartnovirzi un tādējādi arī variācijas koeficientu. Līdzīga iemesla dēļ, aprēķinot algu variācijas koeficientu sabiedriskajā sektorā, aprēķinos netika iekļauta finanšu starpniecība. Šajā nozarē 2003. gadā strādāja mazāk nekā 1% no sabiedriskajā sektorā strādājošo kopskaita, bet algas tajā pārsniedza sabiedriskā sektora vidējo algu vairāk nekā trīs reizes.

4.8. attēlā redzams, ka privātajā sektorā mēneša vidējās bruto darba samaksas variācijas koeficients ir augstāks nekā sabiedriskajā sektorā, liecinot par lielākām algu atšķirībām. Privātajā sektorā mēneša vidējās bruto darba samaksas variācijas koeficients pieaudzis kopš 1997. gada, būtiski samazinoties tikai 2003. gadā. Mēneša vidējās bruto darba samaksas variācijas koeficients sabiedriskajā sektorā 1997.–2003. gadā pakāpeniski sarucis, izņemot kāpumu 2002. gadā, un, tāpat kā privātajā sektorā, samazinājies 2003. gadā.

4.8. attēls

MĒNEŠA VIDĒJĀS BRUTO DARBA SAMAKSAS VARIĀCIJAS KOEFICIENTI PRIVĀTAJĀ UN SABIEDRISKĀJĀ SEKTORĀ 1997.–2003. GADĀ¹

¹ Aprēķinos izmantota nesvērtā algu standartnovirze.
Avoti: CSP un autoru aprēķini.

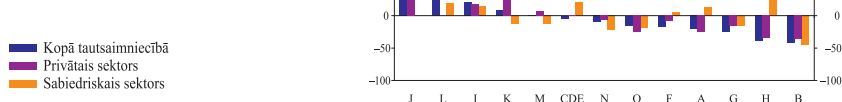
Mēneša vidējās bruto darba samaksas variācijas koeficienta sarukums var liecināt par algu konvergenci tautsaimniecības nozarēs. Nepieciešams algu konverģences nosacījums ir samērā augsts algu pieaugums nozarēs ar relatīvi zemām algām un samērā zems algu kāpums nozarēs ar relatīvi augstām algām. Tomēr algu līmeņu izlīdzināšanās var notikt dažādu faktoru ietekmē. Ja algas tajās nozarēs, kurās tās ir zemākas par vidējo līmeni, tuvojas algu vidējam līmenim, jo pieaug attiecīgās nozares ienākumi, tas liecina par to, ka algas ir elastīgas un adekvāti reaģē uz tautsaimniecības pārmaiņām. Algu konverģence var liecināt par algu neelastīgumu tikai tad, ja tā nepamatojas uz reāliem ekonomiskajiem rādītājiem (piemēram, ja algu izlīdzināšanos ietekmē arod biedrības). Tāpēc pat tad, ja notiek algu konverģence, svarīgi izprast to noteicošos faktorus. Lai noteiktu, kuras nozares ietekmē mēneša vidējās darba algas variācijas koeficienta pārmaiņas, analizēta sakarība starp algu pieauguma tempu nozaru dalījumā un algu līmeni attiecīgajā nozarē attiecībā pret vidējo līmeni tautsaimniecībā.

Algu struktūra nozaru dalījumā 2003. gadā atspoguļota 4.9. attēlā.

4.9. attēls

MĒNEŠA VIDĒJĀ BRUTO DARBA SAMAKSA NOZARU DALĪJUMĀ 2003. GADĀ¹

(novirze no mēneša vidējās bruto darba samaksas tautsaimniecībā, %)

Nozaru klasifikācija pēc NACE: A – lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība; B – zvejniecība; CDE – rūpniecība; F – būvniecība; G – tirdzniecība; H – viesnīcas un restorāni; I – transports, glabāšana un sakari; J – finanšu starpniecība; K – operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība; L – valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana; M – izglītība; N – veselība un sociālā aprūpe; O – pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi.

¹ Attēlā nav parādīta darba samaksa valsts pārvaldes nozarē, kas iekļauta privātajā sektorā, un finanšu starpniecības nozarē, kas ietilpst sabiedriskajā sektorā, ņemot vērā šajās nozarēs strādājošo mazo īpatsvaru attiecīgi privātajā un sabiedriskajā sektorā strādājošo kopskaitā.

Avots: CSP.

Augstākās algas tautsaimniecībā 2003. gadā bija finanšu starpniecībā – tās pārsniedza vidējo algu tautsaimniecībā vairāk nekā divas reizes. Zemākās algas (aptuveni 60% no vidējās algas) gan sabiedriskajā, gan privātajā sektorā bija zvejniecībā. Zems atalgojums bija arī tirdzniecībā un viesniču un restorānu nozarē.¹

4.10. un 4.11. attēlā atspoguļota sakarība starp algu līmeni un algu pieaugumu attiecīgi privātajā un sabiedriskajā sektorā 1998.–2003. gadā un parādīts aprēķinātais korelācijas koeficients r starp algu līmeni un algu kāpumu attiecīgajā nozarē. Analizējot šos attēlus, iespējams noteikt, kuras nozares noteica algu variācijas koeficienta pārmaiņas pārskata periodā. Horizontālā ass rāda atsevišķas nozares iepriekšējā gada vidējo algu procentos

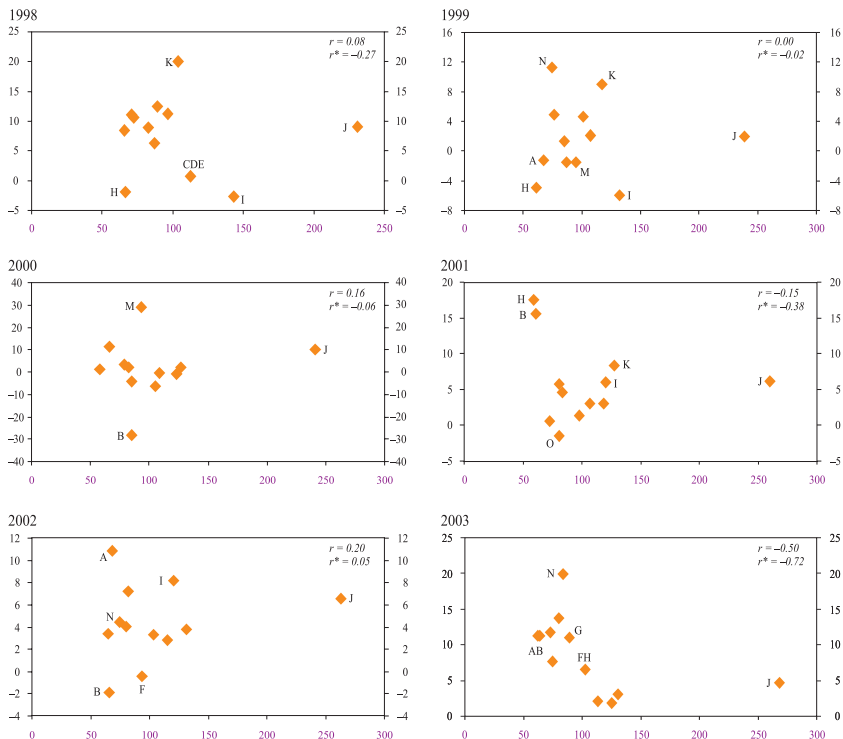
¹ Sabiedriskajā sektorā algas viesniču un restorānu nozarē pārsniedz vidējo līmeni, tomēr sabiedriskā sektora īpatsvars šajā nozarē ir ļoti mazs: 2003. gadā sabiedriskajā sektorā strādājošo skaits bija aptuveni 2% no viesniču un restorānu nozarē strādājošo kopskaita.

no vidējās algas, bet vertikālā ass – algu pieaugumu attiecīgajā nozarē attiecīgajā gadā. Tādējādi negatīva sakarība 4.10. un 4.11. attēlā nozīmē algu konvergenci starp nozarēm, bet pozitīva sakarība – algu diverģenci.

4.10. attēls

REĀLĀS BRUTO DARBA SAMAKSAS PIEAUGUMA ATTIECĪBA PRET RELATĪVO DARBA SAMAKSAS LĪMENI NOZARU DALĪJUMĀ PRIVĀTAJĀ SEKTORĀ 1998.–2003. GADĀ¹

(pieaugums attiecībā pret iepriekšējo gadu, %; darba samaksa nozaru dalījumā iepriekšējā gadā, % no vidējās darba samaksas tautsaimniecībā)

Nozaru klasifikācija pēc NACE: A – lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība; B – zvejniecība; CDE – rūpniecība; F – būvniecība; G – tirdzniecība; H – viesnīcas un restorāni; I – transports, glabāšana un sakari; J – finanšu starpniecība, K – operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība; M – izglītība; N – veselība un sociālā aprūpe; O – pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi.

¹ r^* – aprēķinātais korelācijas koeficients starp algu pieaugumu un relatīvo algu līmeni attiecīgajā nozarē, izņemot finanšu starpniecību.

Avoti: CSP un autoru aprēķini.

Aprēķinātie korelācijas koeficienti rāda, ka sakarība starp algu līmeņiem nozaru dalījumā un algu pieaugumu 1999. gadā bija tuvu nullei, 1998., 2001. un 2003. gadā – negatīva, bet 2000. un 2002. gadā – pozitīva. Tomēr, ņemot vērā algu variācijas koeficienta samazināšanos tikai 2003. gadā, var secināt, ka 1998. un 2001. gadā augstāks procentuālais algu kāpums nozarēs ar relatīvi zemām algām un zemāks algu pieaugums

nozarēs ar relatīvi augstām algām nespēja mazināt algu atšķirības starp nozarēm. Jāuzsver, ka algu līmeņa un algu kāpuma korelāciju pārskata periodā būtiski ietekmēja finanšu starpniecības nozare. Ja korelācijas koeficienta aprēķinos neiekļauj finanšu starpniecību, sakarība starp algu līmeni un algu pieauguma tempu 2000. un 2002. gadā ir tuvu nullei, liecinot, ka algu atšķirības starp nozarēm pārskata periodā lielākoties noteica tieši finanšu starpniecības nozare.

1998. gadā algu variācijas koeficienta pieaugumu privātajā sektorā veicināja arī operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība. Šajā nozarē ir relatīvi augstas algas un augsts algu kāpuma temps. Turklāt Krievijas 1998. gada finanšu krīzes ietekmē 1998. un 1999. gadā samazinājās reālās algas viesnīcu un restorānu nozarē, kurā tās bija zemākas par vidējo līmeni, kā arī zvejniecības un lauksaimniecības, medicīnas un mežsaimniecības nozarē. 2000. un 2002. gadā būtisks variācijas koeficienta pieaugums skaidrojams arī ar algu kritumu zvejniecībā. 2003. gadā variācijas koeficients samazinājās, jo visai augsts algu kāpums bija visās nozarēs, kurās tās ir zemākas par vidējo līmeni, – viesnīcu un restorānu, tirdzniecības, būvniecības, lauksaimniecības, medicīnas un mežsaimniecības, zvejniecības, kā arī izglītības nozarē. Turklāt 2003. gadā samazinājās algu pieauguma temps operācijās ar nekustamo īpašumu, nomā un citā komercdarbībā, kā arī finanšu starpniecībā. Algu kāpuma paātrinājums nozarēs ar zemāku atalgojumu 2003. gadā daļēji skaidrojams ar minimālās algas paaugstināšanu no 60 līdz 70 latiem. Tomēr algu pieauguma temps šajās nozarēs 2003. gadā paātrinājās vienlaikus ar pievienotās vērtības kāpumu (sk. 4.2.1. sadaļu). Šāda algu konverģence, kas pamatojas uz reāliem ekonomiskajiem rādītājiem, neliecina par algu neelastīgumu.

4.11. attēlā parādīta reālo algu pieauguma attiecība pret algu relatīvo līmeni sabiedriskajā sektorā.

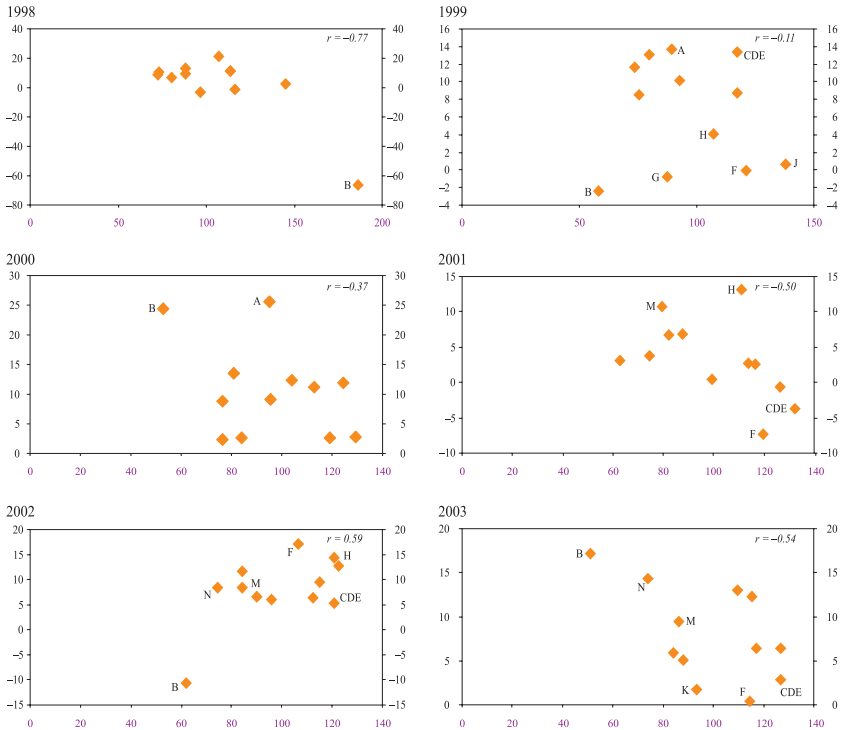
Sabiedriskajā sektorā atšķirībā no privātā sektora galvenokārt bija vērojama negatīva sakarība starp algu pieaugumu un algu relatīvo līmeni attiecīgajā nozarē, kas veicināja algu izlīdzināšanos starp nozarēm un algu variācijas koeficienta samazināšanos. Pēdējos gados algu variācijas koeficienta sarukumu būtiski ietekmēja algu paaugstināšana medicīnas darbiniekiem un pedagogiem, kas atspoguļo samērā lielu arodbiedrību ietekmi uz algu pārmaiņām sabiedriskajā sektorā. Vienīgi 2002. gadā algu pieauguma un algu līmeņa sakarība bija pozitīva, ko rādīja arī algu variācijas koeficienta kāpums. To būtiski ietekmēja algu kritums zvejniecībā, tomēr, arī neiekļaujot šo nozari, korelācija starp relatīviem algu līmeņiem un algu pieaugumiem bija pozitīva (0.22), ko galvenokārt noteica samērā būtiskais algu kāpums labi atalgotajās sabiedriskā sektora nozarēs – būvniecībā, viesnīcu un restorānu nozarē un rūpniecībā. 2003. gadā algu variācijas koeficients sabiedriskajā sektorā samazinājās, ko galvenokārt noteica minimālās algas paaugstināšana no 60 līdz 70 latiem, kā arī algu palielināšana pedagogiem un medicīnas darbiniekiem.

Kopumā var secināt, ka algu dinamika privātajā sektorā 1998.–2002. gadā neveicināja algu izlīdzināšanos. 2003. gadā, straujāk palielinoties algām zemu apmaksātajās nozarēs

4.11. attēls

REĀLĀS BRUTO DARBA SAMAKSAS PIEAUGUMA ATTIECĪBA PRET RELATĪVO DARBA SAMAKSAS LĪMENI NOZARU DALĪJUMĀ SABIEDRISKAJĀ SEKTORĀ 1998.–2003. GADĀ

(pieaugums attiecībā pret iepriekšējo gadu, %; darba samaksa nozaru dalījumā iepriekšējā gadā, % no vidējās darba samaksas tautsaimniecībā)

Nozaru klasifikācija pēc NACE: A – lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība; B – zvejniecība; CDE – rūpniecība; F – būvniecība; G – tirdzniecība; H – viesnīcas un restorāni; I – transports, glabāšana un sakari; J – finanšu starpniecība, K – operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība; M – izglītība; N – veselība un sociālā aprūpe; O – pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi.

Avoti: CSP un autoru aprēķini.

un samazinoties algu pieauguma tempam labi atalgotajās nozarēs, algu variācijas koeficients samazinājās, liecinot par algu konvergenci. Tomēr algu kāpuma pārmaiņas atspoguļoja nozaru attīstības tendences, tāpēc nevar apgalvot, ka algu konverģence privātajā sektorā 2003. gadā liecina par algu elastības sarukumu.

Sabiedriskajā sektorā algu izkliede starp nozarēm ir mazāka nekā privātajā sektorā. Algu variācijas koeficients sabiedriskajā sektorā 1998.–2003. gadā, izņemot 2002. gadu, pakāpeniski samazinājās. Algu izlīdzināšanos lielā mērā ietekmēja algu paaugstināšana medicīnas darbiniekiem un pedagogiem. Kopumā jāsecina, ka algas sabiedriskajā sektorā ir samērā neelastīgas un pakļautas arod biedrību ietekmei.

4.2.3. Algu elastības ekonometriskais novērtējums

Algu veidošanās mehānisma novērtējums

Lai formāli testētu, vai Latvijā algas ir efektīvs šoku absorbēšanas mehānisms, tika izveidots ekonometriskais modelis. Cēloņsakarība starp algām un bezdarba līmeni var būt divējāda: bezdarba līmenis var ietekmēt algas, jo tas rāda darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma nelīdzsvarotību, kas savukārt ietekmē darbaspēka cenu (algas). Vienlaikus algas var ietekmēt bezdarba līmeni: piemēram, ja algas ir zemākas par darba tirgus līdzsvara līmeni, pieaug darbaspēka pieprasījums, tāpēc bezdarba līmenis samazinās. Lai pārbaudītu algu un bezdarba līmeņa cēloņsakarības virzienu Latvijā, tika izmantots Greindžera (*Granger*) kauzalitātes tests. Testa rezultāti neļāva viennozīmīgi spriest par cēloņsakarības virzienu (nulles hipotēze netika noraidīta abos gadījumos; sk. P.4. tabulu pielikumā). Ņemot vērā arodbiedrību nebūtisko ietekmi uz algu veidošanās procesu Latvijā, liela nozīme algu noteikšanā ir darba devējiem, tāpēc analizē tika pieņemts, ka bezdarba līmenis ietekmē algas, nevis otrādi. Izveidotajā modelī endogēnais mainīgais ir reālā vidējā bruto darba samaksa tautsaimniecībā (WR_t)¹, bet eksogēnie mainīgie ir darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā līmeņa ($UGAP_t$) un darba ražīgums ($PROD_t$)². Modelis pamatots uz ceturkšņa datiem (no 1996. gada 2. ceturkšņa līdz 2004. gada 2. ceturksnim). Darba samaksas dati ceturksni pieejami par visu analizēto periodu. Darba meklētāju un nodarbināto skaita datu (izmantoti produktivitātes aprēķinos) avots ir darbaspēka apsekojumi, kas Latvijā pirmo reizi veikti 1995. gada novembrī. Līdz 2002. gadam darbaspēka apsekojumi tika veikti reizi pusgadā, un ceturkšņa dati par šiem rādītājiem līdz 2002. gadam nav pieejami. Tāpēc nodarbinātības un darba meklētāju datu laikrindas periodam līdz 2002. gadam tika interpolētas, pamatojoties uz pieejamiem gada datiem.³

Darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā līmeņa definēta kā:

$$UGAP_t = \frac{UR_t}{NAWRU_t} \quad [4.1.],$$

kur:

UR_t – darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitā,
 $NAWRU_t$ (*non-accelerating wage-inflation rate of unemployment*) – strukturālais bezdarba līmenis.⁴

¹ Nominālā bruto darba samaksa deflēta ar patēriņa cenu indeksu.

² Darba ražīgums aprēķināts kā kopējais IKP salīdzināmajās cenās uz vienu nodarbināto.

³ Detalizēta informācija par datu interpolācijā izmantotajiem pieņēmumiem saņemama no pētījuma autoriem pēc pieprasījuma.

⁴ $NAWRU$ ir tāds bezdarba līmenis, pie kura algu kāpuma temps ir nemainīgs. $NAWRU$ tika novērtēts, izmantojot J. Elmeskova (*J. Elmeskov*) piedāvāto metodi.(13) Saskaņā ar šo pieeju algu pieaugums ir proporcionāls faktiskā bezdarba līmeņa un $NAWRU$ starpībai un $NAWRU$ ir vienāds ar: $NAWRU_t = u_t - \frac{\Delta u_t}{\Delta^3 w_t} \Delta^2 w_t$, kur u_t ir faktiskais bezdarba līmenis un w_t – tautsaimniecībā strādājošo vidējā bruto darba samaksa. Tiek pieņemts, ka $NAWRU$ laika gaitā pakāpeniski mainās, un, ņemot vērā, ka $NAWRU$, kas aprēķināts saskaņā ar minēto vienādojumu, ir diezgan svārstīgs, tas tika izlīdzināts ar HP filtru ar parametru $\lambda = 1\ 600$.

Ja algas ir elastīgas, gaidāms, ka tām jābūt negatīvi atkarīgām no darba meklētāju īpatsvara novirzes no strukturālā līmeņa. Ja faktiskais darba meklētāju īpatsvars ir augstāks nekā strukturālais līmenis (pozitīva novirze), uz algu līmeni tiek radīts pazeminošs spiediens, savukārt, ja darba meklētāju īpatsvars ir zemāks par strukturālo līmeni (negatīva novirze), algas pieaug.

Algu un produktivitātes lairkindas tika sezonāli izlīdzinātas;¹ darba meklētāju īpatsvara cikliskā līmeņa lairkindā sezonālitate netika identificēta. Izmantojot augmentētu Diki-ja-Fullera testu (*Augmented Dickey-Fuller (ADF) test*), tika pārbaudīta datu lairkindu stacionaritāte. Hipotēze par vienības sakni netika noraidīta reālās darba samaksas un produktivitātes lairkindām, bet darba meklētāju īpatsvara novirzes no strukturālā līmeņa lairkinda atrodas uz stacionaritātes robežas (sk. P.5. tabulu pielikumā), tāpēc, pamatojoties uz kointegrācijas analīzes rezultātiem, tika lietota Engela-Greindžera (*Engle-Granger*) divpakāpju metode (regresijas atlikuma stacionaritātes pārbaudes testa rezultātus sk. P.6. tabulā pielikumā). Tika iegūts šāds vienādojums, kas atspoguļo algu veidošanās mehānismu ilgtermiņā.

$$\log(WR_t) = -1.963 - 0.231 \log(UGAP_t) + 0.980 \log(PROD_t) + 0.034 \text{ dummy} + e_t \quad [4.2.]$$

t-statistika (-12.242) (-5.594) (43.513) (4.843)

$R^2 = 0.985$
 $DW = 1.479$

Regresijas rezultāti liecina, ka gan darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā līmeņa, gan darba ražīgums ir nozīmīgi faktori, kas ilgtermiņā ietekmē reālo algu līmeni. Novērtētais koeficients parādīja, ka ilgtermiņā, darba meklētāju īpatsvara absolūtai novirzei no strukturālā līmeņa sarūkot par 1%, reālās algas pieaug (samazinās) vidēji par 0.231%, ja darba meklētāju īpatsvars ir zem (virs) strukturālā līmeņa. Darba ražīgumam palielinoties par 1%, reālās algas ilgtermiņā pieaug vidēji par 0.980%.

Ilgtermiņa vienādojumā tika iekļauts arī mākslīgais mainīgais *dummy*, kas vienāds ar "1", no 1998. gada 3. ceturkšņa līdz 2000. gada 2. ceturksnim ieskaitot, un vienāds ar "0" visos pārējos periodos. Šis mainīgais tika iekļauts ilgtermiņa vienādojumā, lai nodalītu no ilgtermiņa līdzsvara sakarības Krievijas 1998. gada finanšu krīzes izraisītās tautsaimniecības pārmaiņas, kas ietekmēja produktivitātes un cikliskā darba meklētāju īpatsvara iespaidu uz algu veidošanās mehānismu pēckrīzes periodā. Mākslīgā mainīgā novērtētais koeficients ir statistiski nozīmīgs un rāda, ka no 1998. gada 3. ceturkšņa līdz 2000. gada 2. ceturksnim, kad būtiski kritās produktivitāte un pieauga cikliskais darba meklētāju īpatsvars, reālās algas saruka mazāk nekā pārējā analizētajā periodā. Pie nemainīgās produktivitātes un darba meklētāju īpatsvara novirzes no strukturālā līmeņa pēckrīzes periodā reālās algas bija vidēji par 0.034% augstākas nekā pārējā novērojumu periodā.

Svarīgākas par ilgtermiņa tendenču analīzi darba tirgus elastības analīzei ir algu īstermiņa svārstības un pielāgošanās ilgtermiņa tendencei, ko nosaka šāds vienādojums.

¹ Šeit un tālāk pētījumā: datu lairkindu sezonālā izlīdzināšana tika veikta, izmantojot X-12 ARIMA metodiku.

$$\Delta \log(WR_t) = 0.012 - 0.088 \Delta \log(UGAP_t) + 0.155 \Delta \log(PROD_t) - 0.367 e_{t-1} + \varepsilon_t \quad [4.3.]$$

t-statistika (2.761) (-2.180) (0.615) (-2.191)

$R^2 = 0.195$

DW = 2.147

Modeļa rezultāti liecina, ka reālo algu reakcija uz novirzēm no ilgtermiņa tendences ir statistiski nozīmīga un vienā ceturksnī reālo algu dinamika neitralizē aptuveni 36.7% no novirzes iepriekšējā periodā. Arī īstermiņā darba meklētāju īpatsvara cikliskā komponente nozīmīgi ietekmē reālo algu līmeni. Darba meklētāju īpatsvara attālināšanās no strukturālā līmeņa ātrumam palielinoties par 1%, reālo algu pieauguma temps samazinās (palielinās) vidēji par 0.088%, ja darba meklētāju īpatsvars ir augstāks (zemāks) par strukturālo līmeni. Produktivitātes novērtētais koeficients ir pozitīvs, taču īstermiņā tās ietekme uz algu pielāgošanos ilgtermiņa tendenci nav statistiski nozīmīga.

Kopumā, pamatojoties uz kļūdu korekcijas modeļa rezultātiem, var secināt, ka Latvijā algas ir šoku absorbēšanas mehānisms. Ilgtermiņā viens no galvenajiem reālo algu līmeni noteicošajiem faktoriem ir darbaspēka produktivitāte. Īstermiņā reālās algas atkarīgas no darba meklētāju īpatsvara – ja Latvijas tautsaimniecības attīstību skars negatīvs šoks, bezdarba līmeņa kāpums palēninās reālo algu pieaugumu, kas nostiprinās konkurētspēju un veicinās tautsaimniecības atgriešanos sākotnējā līdzsvarā. Modeļa rezultāti liecina, ka vienā ceturksnī reālo algu dinamika neitralizē aptuveni 36.7% no novirzes no ilgtermiņa tendences iepriekšējā periodā.

Vektoru autoregresijas modelis

Dažādu Latvijas darba tirgus aspektu analīze pētījuma iepriekšējās sadaļās rādīja, ka darba tirgus Latvijā ir pietiekami elastīgs, lai gan ir daži elastību samazinoši faktori un potenciālie riski, kas nākotnē to var pazemināt. Lai kvantitatīvi novērtētu tautsaimniecības spējas pielāgoties šokiem un iegūt algu elastības rādītājus, kas salīdzināmi ar citām valstīm, tika lietota VAR modeļa strukturālā forma, ko izmantoja S. Fabiani (*S. Fabiani*) un D. Rodríguez-Palencuela (*D. Rodríguez-Palenzuela*) (17), lai novērtētu darba tirgus elastību OECD valstīs.¹ Metodes vienotība ļauj salīdzināt iegūto Latvijas darba tirgus elastības novērtējumu ar citu valstu rādītājiem.

Šīs metodes priekšrocība ir samērā vienkāršā izmantojamība dažādu valstu darba tirgus analīzē, un tā ļauj iegūt salīdzināmus rādītājus. Tāpat kā jebkuras universālās metodes, arī šīs metodes būtisks trūkums ir tas, ka tā neņem vērā nacionālo tautsaimniecību īpatnības. Turklāt modeļa rezultāti par Latvijas darba tirgus elastības rādītājiem jāvērtē piesardzīgi, jo tie pamatojas uz visai īsām datu laikkrindām (ceturkšņa dati no 1996. gada 2. ceturkšņa līdz 2004. gada 2. ceturksnim), bet modelēto rādītāju (IKP, reālās algas un darba meklētāju īpatsvars) pilnīgo pielāgošanos šokam, visticamāk, var novērot tikai vidējā termiņā. Tomēr modelis sniedz interesantus rezultātus un daļēju priekšstatu par Latvijas tautsaimniecības pielāgošanās spēju.

¹ S. Fabiani un D. Rodríguez-Palencuela pētījumā aptvertas šādas OECD valstis: Spānija, Kanāda, Francija, Itālija, Lielbritānija, ASV, Nīderlande, Vācija, Austrija, Portugāle, Somija, Zviedrija, Dānija un Beļģija.

S. Fabiani un D. Rodriguezs-Palencuela savā darbā izveido VAR modeli ar trim endogēnajiem mainīgajiem:

WR_t – reālā darba samaksa tautsaimniecībā,¹

Y_t – IKP salīdzināmajās cenās,

UR_t – darba meklētāju īpatsvars.

Modelī tie izteikti kā strukturālo šoku – produktivitātes jeb piedāvājuma puses šoka, darbaspēka piedāvājuma šoka un kopējā pieprasījuma šoka – funkcijas. Tiek pieņemts, ka īstermiņā gan produktivitātes, gan darbaspēka piedāvājuma, gan kopējā pieprasījuma šoks ietekmē visus modeļa endogēnos mainīgos. Savukārt ilgtermiņā kopējā pieprasījuma šoks ietekmē tikai darba meklētāju īpatsvaru, darbaspēka piedāvājuma šoks – darba meklētāju īpatsvaru un reālo IKP, un vienīgi produktivitātes šoks ilgtermiņā ietekmē visus modeļa endogēnos mainīgos. Novērtētās reālās darba samaksas, IKP un darba meklētāju īpatsvara elastības attiecība pret strukturālajiem šokiem ir darba tirgus elastības indikatori: jo elastīgāks darba tirgus, jo augstāka reālās darba samaksas un IKP elastība pret strukturālajiem šokiem, savukārt darba meklētāju elastība pret strukturālajiem šokiem ir jo lielāka, jo neelastīgāks ir darba tirgus.

Latvijas darba tirgus analīzei izveidotais VAR modelis pamatojas uz ceturkšņa datiem no 1996. gada 1. ceturkšņa līdz 2004. gada 2. ceturksnim. Dati par darba samaksu, IKP deflatoru un IKP pieejami par visu minēto periodu, bet dati par darba meklētāju īpatsvaru periodā līdz 2002. gadam interpolēti, pamatojoties uz gada datiem. ADF testa rezultāti parādīja, ka endogēno mainīgo datu laukrindas ir nestacionāras. Tāpēc modelī iekļautas reālās darba samaksas un reālā IKP (naturālo logaritmu) četru periodu diferences, kas ir stacionāras. Attiecībā uz darba meklētāju īpatsvaru, līdzīgi kā iepriekš minētajā kļūdu korekcijas modelī, tika nolemts VAR modelī iekļaut darba meklētāju īpatsvara novirzi no strukturālā līmeņa ($UGAP_t$), kura laukrindas naturālais logaritms ir tuvu stacionāram. Tādējādi modelī iekļauta darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā līmeņa, jo var pieņemt, ka pārējie modelī iekļautie mainīgie neietekmē darba meklētāju īpatsvara strukturālo līmeni.

Vektors $X_t = (\Delta wr_t, \Delta y_t, ugap_t)'$ ir VAR modeļa endogēno mainīgo vektors. Saskaņā ar modeļa nosacījumiem reālās darba samaksas, IKP un darba meklētāju īpatsvara dinamiku nosaka triju veidu šoki: produktivitātes šoks, darbaspēka piedāvājuma šoks un kopējā pieprasījuma šoks. Vektors $e_t = (e_t^p, e_t^l, e_t^d)'$ ir VAR vienādojumu atlikumu vektors (atlikumi var būt autokorelēti). Uzdevums ir identificēt strukturālo šoku $\varepsilon_t = (\varepsilon_t^p, \varepsilon_t^l, \varepsilon_t^d)'$ vektoru no novērtētā VAR modeļa un iegūt endogēno mainīgo impulsa reakcijas funkcijas.

Latvijas darba tirgus elastības analīzei izveidots šāds VAR modelis:

¹ Nominālā darba samaksa deflēta ar IKP deflatoru.

$$X_t = A_0 + A_1 X_{t-1} + e_t \quad \text{VAR}(e_t) = \Omega \quad [4.4].$$

Lai iegūtu endogēno mainīgo atkarību no strukturālo šoku vektora ε_t , jāidentificē strukturālais VAR modelis:

$$BX_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{VAR}(\varepsilon_t) = I \quad [4.5].$$

Ja ir spēkā vienādības $A_0 = B^{-1}\Gamma_0$, $A_1 = B^{-1}\Gamma_1$, $e_t = B^{-1}\varepsilon_t$, strukturālais VAR [4.5.] modelis atbilst [4.4.] modelim.

Koeficientu identificēšanai [4.5.] vienādojumu sistēmā nepieciešama dažu ierobežojumu noteikšana. Modeļa nosacījumi ļauj noteikt trīs ilgtermiņa ierobežojumus: pirmkārt, vienīgais šoks, kas ilgtermiņā ietekmē reālo darba samaksu, ir produktivitātes šoks; otrkārt, ilgtermiņā pieprasījuma šoki ražošanas apjomu neietekmē. Šie ilgtermiņa elastību ierobežojumi ir pietiekami VAR modeļa strukturālās formas precīzai identificēšanai (*just-identify*).

4.9. tabulā redzams iegūtais uz strukturālo VAR modeli pamatotais Latvijas algu elastības novērtējums salīdzinājumā ar S. Fabiani un D. Rodrigueza-Palencuelas gūtajiem rezultātiem vairākām OECD valstīm. Parādīta novērtētā reālo algu elastība pret strukturālajiem šokiem īstermiņā (pēc viena ceturkšņa) un vidējā termiņā (pēc 12 ceturkšņiem). Nemot vērā, ka Latvijas strukturālais VAR modelis novērtēts, izmantojot 34 ceturkšņu datus, ilgtermiņa algu elastība netika aplūkota, analizējot modeļa rezultātus.

Algas ir elastīgas, ja darbaspēka piedāvājuma kāpums izraisa algu samazinājumu, tādējādi palielinot darbaspēka pieprasījumu un līdzsvarojot darba tirgu. Tāpēc, jo lielāka algu elastības pret darbaspēka piedāvājuma šoku absolūtā vērtība, jo algas elastīgākas. Modeļa rezultāti parādīja, ka Latvijā īstermiņā algas ir elastīgākas salīdzinājumā ar OECD valstīm, ko ietvēra S. Fabiani un D. Rodrigueza-Palencuelas pētījums, – viena ceturkšņa laikā pēc darbaspēka piedāvājuma šoka algas samazinās par 0.03%, bet pēc 12 ceturkšņiem darbaspēka piedāvājuma šoka ietekme uz algām jau gandrīz zudusi.

Kopumā, pamatojoties uz algu elastības ekonometrisko novērtējumu, var secināt, ka algas Latvijā ir elastīgas un tās ir efektīvs šoku absorbēšanas mehānisms. Ilgtermiņā algas atkarīgas gan no produktivitātes, gan no darba meklētāju īpatsvara. Īstermiņā algas nosaka darba meklētāju īpatsvars, tāpēc, ja tautsaimniecību skars negatīvs šoks un palielināsies darba meklētāju īpatsvars, algu pieauguma sarukums veicinās tautsaimniecības straujāku atgriešanos pirmsšoka līmenī. Reālās algas elastīgi reaģē uz darbaspēka piedāvājuma šoku, tādējādi nodrošinot, ka darbaspēka piedāvājuma kāpuma gadījumā samazināsies reālo algu pieauguma temps, kas savukārt veicinās nodarbinātību, neļaujot darba meklētāju īpatsvaram ilgstoši atrasties virs strukturālā līmeņa.

4.9. tabula

REĀLO ALGU ELASTĪBA PRET DARBASPĒKA PIEDĀVĀJUMA ŠOKU

Reālo algu elastība pret darbaspēka piedāvājuma šoku īstermiņā (T = 1) un vidējā termiņā (T = 12) ¹		
Valsts	T = 1	T = 12
Latvija	-0.0247	-0.001
Portugāle	-0.0030	-0.019
Lielbritānija	-0.0024	-0.005
Austrija	-0.0020	-0.003
Spānija	-0.0019	0.000
Nīderlande	-0.0011	-0.006
Francija	-0.0010	-0.007
Beļģija	-0.0003	-0.001
Dānija	-0.0001	-0.008
ASV	0.0002	-0.002
Zviedrija	0.0004	0.000
Vācija	0.0005	0.002
Kanāda	0.0009	0.000
Itālija	0.0021	0.004
Somija	0.0022	0.000

¹ Reālo algu īstermiņa elastība ir reālo algu reakcija uz vienas standartklūdas darbaspēka piedāvājuma šoku pēc viena ceturkšņa. Vidējā termiņa elastība ir reālo algu uzkrātā reakcija uz vienas standartklūdas darbaspēka piedāvājuma šoku pēc 12 ceturkšņiem.

Avoti: (17) un autoru aprēķini.

SECINĀJUMI

Latvijas tautsaimniecības strauja atveseļošanās no strukturālā šoka 20. gs. 90. gadu sākumā un Krievijas 1998. gada finanšu krīzes izraisītā šoka liecina par samērā augstu darba tirgus elastības pakāpi. Kopš 2001. gada situācija Latvijas darba tirgū ir stabila – pieaug iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte, palielinās nodarbināto skaits un nodarbinātības līmenis, samazinās darba meklētāju īpatsvars. Tas liecina, ka Latvijas darba spēkam lielākoties izdevies pielāgoties jaunajām darba tirgus prasībām.

Latvijas institucionālā vide, kas nosaka darba tirgus funkcionēšanas efektivitāti un tā attīstību ilgtermiņā, nerada nopietnus šķēršļus darba tirgus adekvātai reakcijai uz ekonomiskajiem šokiem un kopumā mazāk ierobežo darba tirgus elastību salīdzinājumā ar ES15 valstīm un lielāko daļu pārējo ES10 valstu. Arodbiedrības nozīmīgi neietekmē kopējo algu līmeni tautsaimniecībā, un algas galvenokārt tiek noteiktas uzņēmumu līmenī. Nodokļu slogs neveicina Latvijas darba tirgus elastības samazināšanos salīdzinājumā ar ES15 valstīm. Bezdarbnieka pabalsts salīdzinājumā ar citām ES valstīm nav īpaši liels un veicina darba meklēšanas procesu. Šie faktori ir svarīgi darba tirgus elastīgas reakcijas nosacījumi. Galvenais faktors, kas var pasliktināt institucionālo vidi nākotnē, ir iespējamā minimālās algas paaugstināšana līdz 50% no vidējās algas tautsaimniecībā.

Nozaru dalījumā algas kopumā atbilst attiecīgo tautsaimniecības nozaru attīstības tendencēm, liecinot par pietiekami augstu algu elastību sektoru dalījumā. Vienīgi 2003. gadā bija vērojama noteikta algu konverģence starp nozarēm, tomēr to nevar uzskatīt par algu izlīdzināšanās tendenci, jo algu pieauguma dinamika galvenokārt atspoguļoja reālo ekonomisko rādītāju pārmaiņas.

Kļūdu korekcijas modelis parādīja, ka algas statistiski nozīmīgi reaģē uz novirzēm no ilgtermiņa līdzsvara un novirzes tiek neitralizētas pietiekami ātri. Darbaspēka produktivitāte un darba meklētāju īpatsvars ir nozīmīgi faktori, kas ietekmē algas ilgtermiņā. Reālo algu pieaugumu īstermiņā ietekmē darba meklētāju īpatsvars, apliecinot, ka algas ir efektīvs šoku absorbēšanas mehānisms. VAR modeļa rezultāti atspoguļo pietiekami augstu algu elastības pakāpi salīdzinājumā ar citām valstīm. Kopumā var secināt, ka Latvijas darba tirgus elastības pakāpe nodrošina tautsaimniecības efektīvu pielāgošanos šokiem, t.i., efektīvu konverģenci, lai sasniegtu līdzsvara stāvokli.

P.1. tabula
GALVENO DARBA TIRGUS RĀDĪTĀJU DINAMIKA 1990.–2003. GADĀ
 (tukstošos, ja nav norādīts citādi)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ekonomiski aktīvie iedzīvotāji	1 416.3	1 405.4	1 347.2	1 320.3	1 300.1	1 275.9	1 262.8	1 217.5	1 212.5	1 200.4	Dati nav pieejami			
T.sk.														
Nodarbinātie	1 409.0	1 397.0	1 294.2	1 205.0	1 083.0	1 045.6	1 017.7	1 037.0	1 043.0	1 038.0				
Lauksaimniecībā, medicīnībā un mežsaimniecībā; zvejniecībā (%)	17.4	17.8	20.0	19.5	19.3	18.5	18.3	18.6	17.6	17.0				
Rūpniecībā (%)	27.8	26.6	25.3	23.1	21.0	20.4	19.8	20.2	18.4	17.7				
Būvniecībā (%)	9.7	9.3	6.6	5.5	5.5	5.4	5.6	5.8	6.0	6.2				
Pakalpojumu sektorā (%)	45.2	46.4	48.1	51.9	54.2	55.7	56.2	55.4	57.9	59.2				
Darba meklētāji	7.6	8.6	53.0	115.3	217.1	230.3	245.1	180.7	169.5	162.6				
Darba meklētāju īpatsvars (%)	0.5	0.6	3.9	8.7	16.7	18.1	19.4	14.8	14.0	13.5				
Ekonomiskā aktivitāte (vecumgrupā no 15 gadiem; %)	68.8	68.5	66.0	64.9	64.8	64.4	64.2	62.2	62.1	61.4				
Saskaņā ar darbaspēka apsekojuma datiem	Dati nav pieejami													
Nodarbinātie	Dati nav pieejami													
Lauksaimniecībā, medicīnībā un mežsaimniecībā; zvejniecībā (%)	945.2	985.5	982.0	965.1	939.0	960.0	989.0	1 006.9						
Rūpniecībā (%)	17.5	21.8	19.2	16.4	14.5	15.2	15.6	13.5						
Būvniecībā (%)	21.7	20.7	21.1	19.9	20.5	18.3	19.4	19.5						
Pakalpojumu sektorā (%)	5.4	5.2	5.5	6.0	6.0	7.1	6.1	7.5						
Darba meklētāji	55.4	52.3	54.3	57.6	59.1	59.5	59.0	59.5						
Darba meklētāju īpatsvars (%)	246.9	176.2	162.3	161.4	158.3	144.6	134.5	119.2						
Ekonomiskā aktivitāte (vecumgrupā no 15 līdz 64 gadiem; %)	20.7	15.2	14.2	14.3	14.4	13.1	12.0	10.6						
	71.7	70.4	69.8	68.6	67.2	67.9	68.8	69.2						

Avots: CSP.

P.2. tabula

IEDZĪVOTĀJU VECUMGRUPĀ NO 15 LĪDZ 64 GADIEM EKONOMISKĀ AKTIVITĀTE ATSEVIŠKĀS PĀREJAS EKONOMIKAS VALSTĪS 20. GS. 90. GADOS
(% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita)

Valsts	1990			1999		
	Vīrieši	Sievietes	Kopā	Vīrieši	Sievietes	Kopā
Armēnija	79.5	69.1	74.1	78.5 ^a	55.6 ^a	66.4 ^a
Azerbaidžāna	77.8	36.4	66.7	50.1 ^{bc}	44.2 ^{bc}	47.1 ^{bc}
Baltkrievija	82.0	72.6	77.2	45.8 ^{bc}	46.0 ^{bc}	45.9 ^{bc}
Bulgārija	77.7	72.2	75.0	75.9	64.9	70.2
Čehija	82.2	74.1	78.1	79.9	64.1	72.0
Gruzija	80.1	63.5	71.5	78.9	62.5	70.2
Igaunija	83.3	75.9	79.4	76.8	65.0	70.4
Krievija	91.6	71.7	76.5	74.2	63.9	68.9
Latvija	83.6	75.3	79.4	75.1	62.4	68.5
Lietuva	81.8	70.5	76.0	77.4	67.6	72.3
Polija	80.1	65.1	72.5	72.5	59.2	65.8
Rumānija	76.7	60.5	68.5	75.1	61.9	68.4
Slovākija	82.5	74.2	78.3	76.9	62.3	69.5
Slovēnija	76.7	64.8	70.7	71.9	62.6	67.3
Tadžikistāna	77.7	56.2	66.8	32.5 ^{dc}	28.2 ^{dc}	30.3 ^{dc}
Ukraina	79.7	69.8	74.5	71.4	61.8	66.4
Ungārija	74.5	57.3	65.4	67.5	52.3	59.7

a – 1997.

b – 1998.

c – vecumgrupā no 15 gadiem.

d – 1996.

Avots: (36).

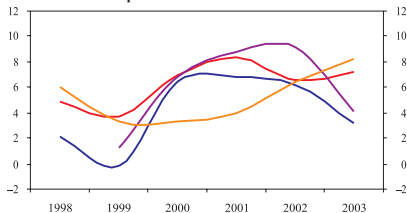
P.3. attēls

**ALGU, PRODUKTIVITĀTES UN
PIEVIENOTĀS VĒRTĪBAS PIEAUGUMS
TAUTSAIMNIECĪBĀ UN NOZARU
DALĪJUMĀ**

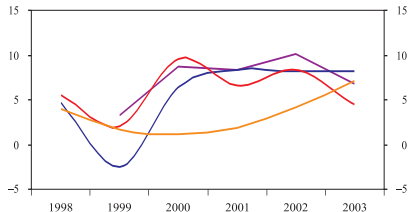
(salīdzināmās cenās; attiecībā pret iepriekšējo gadu, %)

- Reālās algas
- Produktivitāte atbilstoši strādājošo skaitam
- Produktivitāte atbilstoši nostrādātajām stundām
- Pievienotā vērtība

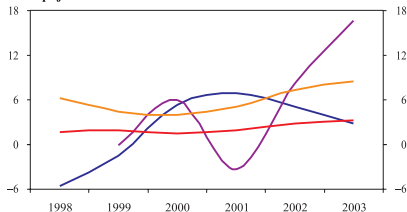
Tautsaimniecībā kopā

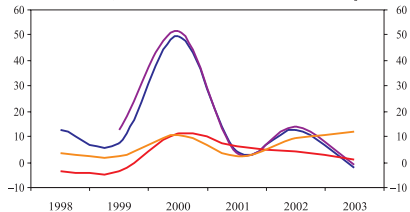
Preces

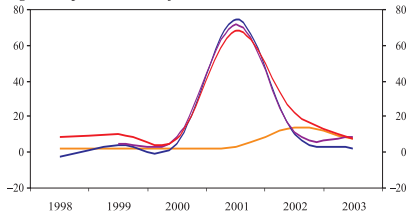
Pakalpojumi

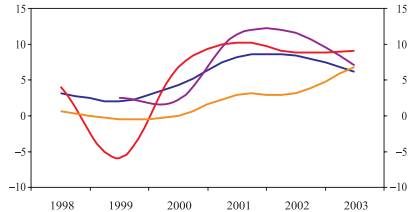
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība un zvejniecība

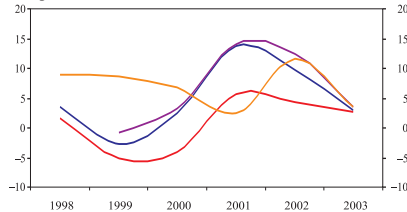
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde

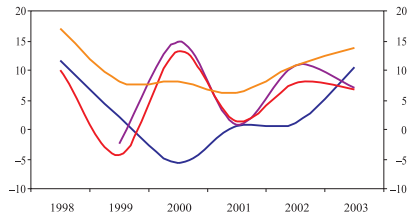
Apstrādes rūpniecība

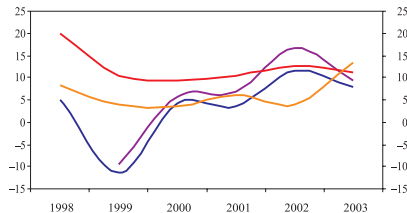
Enerģētika

Būvniecība

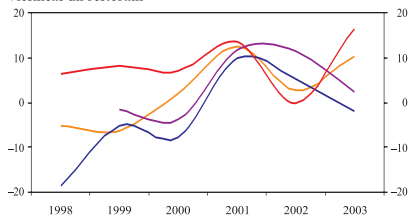

Tirdzniecība

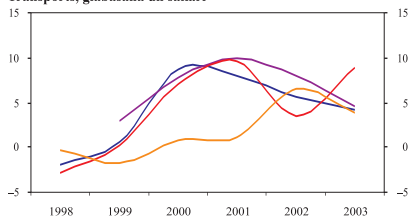

P.3. attēls (turpinājums)

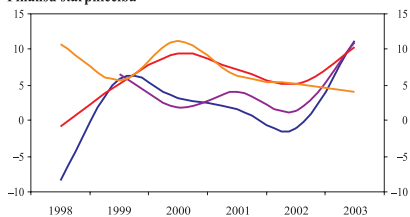
Viesnīcas un restorāni

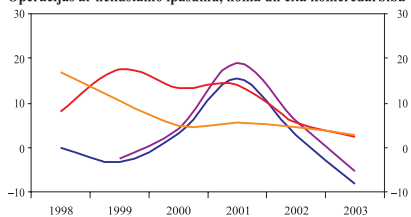
Transports, glabāšana un sakari

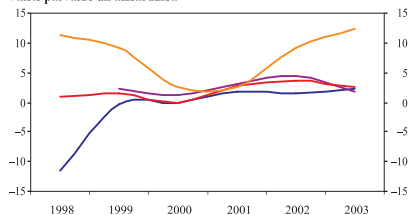
Finanšu starpniecība

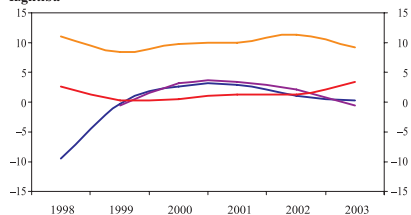
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība

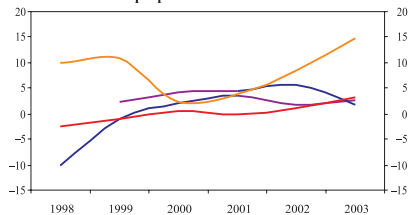
Valsts pārvalde un aizsardzība

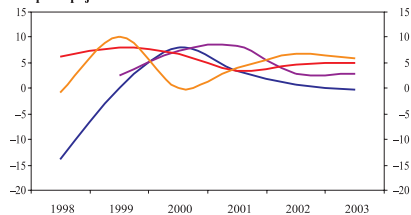
Izglītība

Veselība un sociālā aprūpe

Citi pakalpojumi

- Reālās algas
- Produktivitāte atbilstoši strādājošo skaitam
- Produktivitāte atbilstoši nostrādātajām stundām
- Pievienotā vērtība

Avoti: CSP un autoru aprēķini.

P.4. tabula

GREINDŽĒRA KAUZALITĀTES TESTA REZULTĀTI

Ar 2 periodu novēlošanos

Novērojumu skaits: 28

Nulles hipotēze	F-statistika	Varbūtība
$\Delta \log$ (darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā bezdarba līmeņa) neizraisa $\Delta \log$ (reālā alga)	1.772	0.192
$\Delta \log$ (reālā alga) neizraisa $\Delta \log$ (darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā bezdarba līmeņa)	1.115	0.345

P.5. tabula

MAINĪGO STACIONARITĀTES PĀRBAUDE

Nulles hipotēze:

mainīgajām \log (darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā bezdarba līmeņa) ir vienības sakne.

Ar konstanti un 1 perioda novēlošanos		t-statistika	P-vērtība ¹
Augmentētā Dikija–Fullera testa statistika		-2.445	0.138
Testa kritiskās vērtības	1% līmenis	-3.654	
	5% līmenis	-2.957	
	10% līmenis	-2.617	

Nulles hipotēze:

mainīgajām $\Delta \log$ (darba meklētāju īpatsvara novirze no strukturālā bezdarba līmeņa) ir vienības sakne.

Ar konstanti un 0 perioda novēlošanos		t-statistika	P-vērtība ¹
Augmentētā Dikija–Fullera testa statistika		-7.958	0.000
Testa kritiskās vērtības	1% līmenis	-3.654	
	5% līmenis	-2.957	
	10% līmenis	-2.617	

Nulles hipotēze:

mainīgajām \log (reālā bruto darba samaksa tautsaimniecībā) ir vienības sakne.

Ar konstanti un 1 perioda novēlošanos		t-statistika	P-vērtība ¹
Augmentētā Dikija–Fullera testa statistika		-1.188	0.668
Testa kritiskās vērtības	1% līmenis	-3.646	
	5% līmenis	-2.954	
	10% līmenis	-2.617	

¹ Makinona (1996) vienpusējā P-vērtība.

P.5. tabula (turpinājums)

Nulles hipotēze:

mainīgajām $\Delta \log$ (reālā bruto darba samaksa tautsaimniecībā) ir vienības sakne.

Ar konstanti un 0 perioda novēlošanos		<i>t</i> -statistika	<i>P</i> -vērtība ¹
Augmentētā Dikija–Fullera testa statistika		–6.674	0.000
Testa kritiskās vērtības	1% līmenis	–3.654	
	5% līmenis	–2.957	
	10% līmenis	–2.617	

Nulles hipotēze:

mainīgajām \log (reālā produktivitāte) ir vienības sakne.

Ar konstanti un 1 perioda novēlošanos		<i>t</i> -statistika	<i>P</i> -vērtība ¹
Augmentētā Dikija–Fullera testa statistika		–0.460	0.887
Testa kritiskās vērtības	1% līmenis	–3.646	
	5% līmenis	–2.954	
	10% līmenis	–2.616	

Nulles hipotēze:

mainīgajām $\Delta \log$ (reālā produktivitāte) ir vienības sakne.

Ar konstanti un 0 perioda novēlošanos		<i>t</i> -statistika	<i>P</i> -vērtība ¹
Augmentētā Dikija–Fullera testa statistika		–5.727	0.000–Testa
kritiskās vērtības	1% līmenis	–3.654	
	5% līmenis	–2.957	
	10% līmenis	–2.617	

P.6. tabula

REGRESIJAS ATLIKUMA STACIONARITĀTES PĀRBAUDE

Nulles hipotēze:

atlikumam e_t ir vienības sakne.

Ar konstanti un 1 perioda novēlošanos		<i>t</i> -statistika	<i>P</i> -vērtība ¹
Augmentētā Dikija–Fullera testa statistika		–4.288	0.002
Testa kritiskās vērtības	1% līmenis	–3.646	
	5% līmenis	–2.954	
	10% līmenis	–2.616	

¹ Makinona (1996) vienpusējā *P*-vērtība.

LITERATŪRA

1. *The Acceding Countries' Strategies Towards ERM II and the Adoption of the Euro : an Analytical Review*. Peter Backé, Christian Thimann, Olga Arratibel et al. Frankfurt a. M. : European Central Bank, 2004. 64 p. Occasional Paper Series, No. 10.
2. AGHION, Philippe, BLANCHARD, Olivier J. On the Speed of Transition in Central Europe. Cambridge : MIT Press, *NBER Macroeconomics Annual*, 1994, pp. 283–320.
3. ANTILA, Juha, YLÖSTALO, Pekka. Working Life Barometer in the Baltic Countries 2002. Helsinki : Ministry of Labour, Finland, 2003. 325 p. Labour Policy Studies, No. 247.
4. BLANKE, Jennifer, LOPEZ-CLAROS, Augusto. The Lisbon Review 2004 : An Assessment of Policies and Reforms in Europe. Geneva : World Economic Forum, 2004.
5. CARLEY, M. Industrial Relations in the EU Member States and Candidate Countries [tiešsaiste]. 2002 [norāde veidota 2005. g. 14. jūlijā]. Pieejams: <http://www.eiro.eurofound.ie/about/2002/07/feature/m0207104f.html>.
6. CARLEY, M. Trade Union Membership 1993–2003 [tiešsaiste]. 2004 [norāde veidota 2005. g. 14. jūlijā]. Pieejams: <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2004/03/update/m0403105u.html>.
7. CARLEY, M. Working Time Developments – 2003 [tiešsaiste]. 2004 [norāde veidota 2005. g. 26. jūlijā]. Pieejams: <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2004/03/update/m0403104u.html>.
8. Darba likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 2001, 6. jūl.
9. A Detailed Description of Employment Protection Regulation in Force in 2003 [tiešsaiste]. 2004 [norāde veidota 2005. g. 26. jūlijā]. Pieejams: <http://www.oecd.org/dataoecd/4/30/31933811.pdf>.
10. Communication from the Commission to the Council : Draft Joint Employment Report 2003/2004 [tiešsaiste]. Brussels : Commission of the European Communities, 2004 [norāde veidota 2005. g. 26. jūlijā]. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/employment_social/employment_strategy/report_2003/jer20034_draft_en.pdf.
11. EDERVEEN, Sjef, THISSEN, Laura. Can Labour Market Institutions Explain Unemployment Rates in New EU Member States? [tiešsaiste] Brussels : European Network of Economic Policy Research Institutes, 2004 [norāde veidota 2005. g. 26. jūlijā]. Working Paper, No. 27. Pieejams: http://shop.ceps.be/BookDetail.php?item_id=1130-10k.
12. EHRENBERG, R. G., SMITH, R. S. Modern Labor Economics : Theory and Public Policy. New York : Addison-Wesley Educational Publishers Inc., 1997. 652 p.
13. ELMESKOV, Jørgen. High and Persistent Unemployment : Assessment of the Problem and Its Causes. Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development, 1993. 121 p. Economics Department Working Papers, No. 132.
14. *Employment in Europe 2003 : Recent Trends and Prospects*. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2003. 7 p. Pieejams arī tiešsaistē: http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2003/oct/eie2003_foreword_toc_en.pdf.
15. *EMU and Labour Market Flexibility*. London : HM Treasury, 2003. 60 p. Pieejams arī tiešsaistē: <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Guardian/documents/2003/06/09/labour1.pdf>.
16. *Extracts from Presidency Conclusions on the Lisbon Strategy by Theme* [tiešsaiste]. Lisbon to Brussels : European Councils, October 2003 [norāde veidota 2005. g. 27. jūlijā]. Pieejams: http://europa.eu.int/growthandjobs/pdf/thematic_lisbon_conclusions_1003_en.pdf.

17. FABIANI, Silvia, RODRÍGUEZ-PALENZUELA, Diego. Model-Based Indicators of Labour Market Rigidity. Frankfurt a. M. : European Central Bank, 2001. 35 p. European Central Bank Working Paper Series, No. 57.
18. HAZANS, Mihails. Commuting in the Baltic States : Patterns, Determinants, and Gains [tiešsaiste]. Bonn : Zentrum für Europäische Integrationsforschung, 2003 [norāde veidota 2005. g. 27. jūlijā]. ZEI Working Paper, No. B02-2003. Pieejams: http://www.zei.de/download/zei_wp/B03-02.pdf.
19. HAZANS, Mihails. Determinants of Inter-Regional Migration in the Baltic Countries [tiešsaiste]. Bonn : Zentrum für Europäische Integrationsforschung, 2003 [norāde veidota 2005. g. 27. jūlijā]. ZEI Working Paper, No. B17-2003. Pieejams: http://www.zei.de/download/zei_wp/B03-17.pdf.
20. HAZANS, Mihails. Potential Emigration of Latvian Labour Force After Joining the EU and Its Impact on Latvian Labour Market [tiešsaiste]. 2003 [norāde veidota 2005. g. 27. jūlijā]. Pieejams: <http://www.biceps.org/publications.html>.
21. HAZANS, Mihails. Wages in Latvia : A Cross-Industry Analysis [tiešsaiste]. 2001 [norāde veidota 2005. g. 27. jūlijā]. Pieejams: <http://www.biceps.org/publications.html>.
22. *Implementing the OECD Jobs Strategy : Assessing Performance and Policy*. Paris : OECD, 1999. 190 p.
23. Informatīvais pārskats par galvenajām sociālās politikas pārmaiņām 2002. gadā [tiešsaiste]. 2004 [norāde veidota 2005. g. 8. augustā]. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/index.php?sadala=296&id=261>.
24. KARNĪTE, Raita. Tax-free Income to be Increased [tiešsaiste]. 2004 [norāde veidota 2005. g. 27. jūlijā]. Pieejams: <http://www.eiro.eurofound.ie/about/2002/07/feature/tn0207104f.html>.
25. KENEN, P. B. Preferences, Domains, and Sustainability. *American Economic Review*, vol. 87, No. 2, 1997, pp. 211–213.
26. KENEN, P. B. The Theory of Optimum Currency Areas : An Eclectic View. In: FIDRMUC, J. The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria, Intraindustry Trade, and EMU Enlargement. LICOS-Centre for Transition Economics, *Discussion Paper*, No. 10601, 1969.
27. Konceptija par minimālo darba algu [tiešsaiste]. Apstiprināta ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 2003. gada 28. maija rīkojumu Nr. 356 [norāde veidota 2005. g. 8. augustā]. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/index.php?id=753>.
28. KREDLER, Dennis. Labour Market Flexibility and EMU Sustainability : The Effects of the French Law on Working Time Reduction : Thesis Presented for the Degree of Master of European Studies. Bruges, 2000.
29. *Labor, Employment and Social Policies in the EU Enlargement Process : Changing Perspectives and Policy Options*. Washington : World Bank, 2002. 406 p.
30. *Labour Flexibility and Migration in the EU Eastward Enlargement Context : the Case of the Baltic States*. T. Paas, R. Eamets, M. Rõõm et al. [tiešsaiste]. Ezoneplus Working Paper, No. 11, September 2002. Pieejams: http://opus.zbw-kiel.de/volltexte/2005/2477/pdf/ezoneplus_wp_eleven.pdf.
31. *Labour Markets in Hard-Peg Accession Countries : The Baltics and Bulgaria*. Washington : International Monetary Fund, July 2001. 80 p. IMF Country Report, No. 01/100. Pieejams arī: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=15202.0>.
32. *Latvia: The Quest for Jobs and Growth : a World Bank Country Economic Memorandum : Report No. 26768-LV*. World Bank, 2004, vol. 1. 83 p. Pieejams: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/02/03/000012009_20040203102947/Rendered/PDF/267680LV.pdf.

33. Latvijas Nacionālais 2004. gada rīcības plāns nodarbinātības veicināšanai [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/?sadala=370>.
34. McKINNON R. I. *Optimum Currency Areas*. American Economic Review, vol. 53, No. 4, September 1963, pp. 717–725.
35. MUNDELL, R. A *Theory of Optimum Currency Areas*. The American Economic Review, vol. 51, No. 4, September 1961, pp. 657–665.
36. NESPOROVA, Alena. Unemployment in the Transition Economies [tiešsaiste]. United Nations Economic Commission for Europe, No. 2, Chapter 3, 2002 [norāde veidota 2005. gada 1. septembrī]. Pieejams: http://www.unece.org/lead/pub/022/022_3.pdf.
37. Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 416/419, 1999, 15. dec.
38. Par nodarbinātību. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 2, 1992, 30. janv.
39. Par valsts sociālo apdrošināšanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276, 1997, 21. okt.
40. SCHNEIDER, Friedrich, BURGER, Christina. Formal and Informal Labour Markets : Challenges and Policy in the Central and Eastern European New EU Members and Candidate Countries [tiešsaiste]. Linz : Department of Economics : Johannes Kepler University, June 2004 [norāde veidota 2005. g. 27. jūlijā]. Working Paper, No. 0405. Pieejams: <http://www.econ.jku.at/Schneider/0405.pdf>.
41. SOLTWEDEL, R., DOHSE, D., KRIEGER-BODEN, C. EMU Challenges European Labour Markets. *IMF Working Paper*, No. 99/131, 1999.
42. Valsts politikas prioritāte – ar nodokli neapliekamā minimuma paaugstināšana. *Latvijas Brīvo Arod- biedrību Savienības Vēstis*, Nr. 105, 2004, 27. febr.
43. WATT, A., JANSSEN, R. Unemployment and Labour Market Institutions: Why Reforms Pay Off? Chapter IV, IMF World Economic Outlook, April 2003 – a View from Europe. Basis for Presentation at the Technical Meeting on Global Labour Markets and Institutions. Washington D. C. : World Bank and IMF, 5–7 November 2003. Pieejams: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2003/01/index.htm>.
44. <http://europa.eu.int/comm/eurostat> [Eurostat statistika Eurostat interneta lapā].
45. <http://www.esfondi.lv/page.php> [ES Fondu departamenta interneta lapa, Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2003].

Latvijas Banka
K. Valdemāra ielā 2A, Rīgā, LV-1050
Tālrunis: 702 2300 Fakss: 702 2420
<http://www.bank.lv>
info@bank.lv
Iespiests *Premo*